

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh663>

İSMÂİLÎLER VE HAŞHÂŞÎLER^{1*}

Bernard LEWIS

Çeviren: Mustafa ALİCAN**

Peygamber Muhammed'in ölümü, emekleme çağındaki İslam toplumunda yapısal bir kriz yarattı. Bu kriz, İslam'ı ilk kabul edenlerin önde gelenlerinden biri olan Ebû Bekir'in, "*Büyük Tarihi Hilâfet Geleneği*"nin

* NOT: "The Isma'ilites and the Assassins." 1969 yılında Londra'da Wisconsin Üniversitesi tarafından Marshall W. Baldwin'in editörlüğünde yayınlanan "A History of the Crusade, I. Cilt, The First Hundred Years," da yayınlanmıştır.

¹ Suriye'deki Haşhaşiler konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: E. Quatremère, "Notice Historique Sur Les Ismaéliens," Fundgruben des Orients, IV (Vienna, 1814), 339-376; C. Defrémery, "Nouvelles Recherches Sur Les Ismaéliens ou Bathiniens de Syrie," Journal Asiatique, 5. seri, III (1854), 373-421, and V (1855), 5-76; S. Guyard, "Un Grand Maitre des Assassins au Temps de Saladin," Journal Asiatique, 7th series, IX (1877), 324-489; B. Lewis, "The Sources for the History of the Syrian Assassins," Speculum, XXVII (1952), 425-489, Mezhebin İran'daki merkezi ile ilgili olarak bakınız: J. Von Hammer, Gesebichte der Assassinen aux Morgenlandischen Quellen (Stuttgart, 1818; İngilizceye O. C. Wood tarafından çeviren, The History of the Assassins, London, 1835); C. Defrémery, "Documents sur l'histoire des Ismaéliens ou Bathiniens de la Perse," Journal Asiatique, 3th series, XV (1860), 130-210. İsmaili ve Fatımi hareketler üzerine ilaveli genel-geçer bir bibliyografya için J. Sauvaget, Introduction d l'histoire de l'orient musulman (Paris, 1943), pp, 136-139. İsmaili öğretisi ve tarihi üzerine W. Ivanow'un kaleme aldığı sayısız yazma arasında "İsma'iliya" adlı makalesinden bahsedilebilir. Encyclopedia fo Islam, supplement, and his book A Brief Survey of the Evolution of Ismailism (Leyden, 1952). Son yıllarda İsmaililerle ilgili bir çok çalışma yapılmasına ve bir çok karanlık konu aydınlığa kavuşmasına rağmen, bunlar Suriye kaynaklarının az bir kısmını yansıtmaktadırlar. Bazı mezhepsel metinler S. Guyard tarafından çevrildi ve "Fragments Relatifs a la doctrine des Ismaélis," de basıldı, Notices es Extraits, XXII (1874), 177-428, A Legendary and Anecdotal Syrian Isma'ilite Biography of Sinan, çevrildi, kontrol edildi ve S. Guyard'ın "Un Grand Maitse....,"sinde basıldı. Suriye İsmailileri'nden kalan Arapça kitabeler yayınlandı ve M. Van Berchem tarafından, "Épigraphie des Assassins de Syrie," de ele alındı. Journal Asiatique, 9. seri, IX (1897), 453-501. Suriye'deki olayların kaynakları Bernard Lewis'in yukarıda bahsedilmiş olan Speculum'daki makalesinde ele aldığı Genel Arap Tarihi kaynaklarıdır. Ayrıca edisyonları içeren bibliyografik bilgiler vs, C. Cahen'in La Syrie du nord d l'époque des croisades (Paris, 1940), pp. 33-93- adlı eserinde bulunabilir. Haşhaşiler problemi, bu bölümün yazarının (Bernard Lewis) şu anda yazmakla meşgul olduğu bir kitapta daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

** Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Tarih Bölümü

başlangıcı olacak olan “*hilâfet*” (peygamberin vekili) makamına geçirilmesiyle çözüldü. Halifeliğin ilk dönemlerinde, peygamberin kuzeni ve damadı olan Ali'nin hilafete daha layık olduğu kanısında olan; bazıları bilinçli, çoğunluğu ise, Arap zihniyetine sevimli gelen “*Bu iş için en uygun kişi Ali'dir*” yönündeki düşünceyi benimseyen bir grup vardı. Bu grup, “*Şîa't-u Ali*” (Ali Partisi) ve sonraları basitçe “*Şîa*” olarak bilinmeye başladı. Zamanla, İslam toplumunda büyük bir ayrılıkçı mezhep olarak yükselişe geçti.

Temelde siyasal bir iddianın taraftarlarından meydana gelen Şîa, özgün bir dinsel doktrine ve mevcut İslami-politik otoritede bulunandan daha mükemmel bir içeriğe sahip olmayıp, tamamıyla siyasaldı.

İlk halifelerin idaresi altında bulunan Arapların olağanüstü yayılışı, İslam dünyasına, kusurlu bir şekilde İslamlaşmış olup Hıristiyan, Yahudi ve Fârisî altyapılarını, erken İslam düşüncesi için bilinmez olan birçok dinsel ve mistik düşüncelerini beraberlerinde getiren büyük miktarda mühtedî kazandırdı. Bu mühtedîler Müslüman olmalarına rağmen Arap değillerdi. İdareci Arap aristokrasisi tarafından onlara dayatılan ikinci sınıf sosyal ve ekonomik statünün yarattığı şikayet duygusu, mesiyantik ve ihtilalcî gruplar için geniş bir propaganda alanı oluşturdu. İslam'ın ilk yüzyılı boyunca Araplar arasında elde edilen büyük sayısal çoğunluk, fatihler arasında önemli sosyal farklılaşma meydana getirdi. Arapların çoğunluğu, özellikle güneydeki yerleşik ya da yarı-yerleşik kabileler arasındaki Arap olmayan mühtedîlerin küskünlüklerini paylaşmaya başladılar. Bunların çoğu, Davut'un meclisinin Yahudi-Hıristiyan Mesih'inde ve Tanrı Baba “*Zoroastrian Saoshyant*”² ında örneğini bulan ve nesilden nesile geçerek ilahi ışığın çizgisi boyunca devam eden dinsel bilince ve politik geleneklere sahiptiler. İslam'ı kabul ettikleri zaman, peygamberin mirasında hak talep edenler tarafından, bu mirası, egemen aristokrat Arap rejimi ile birleştirerek kurumsallaştıran idareci halifelere karşı kolayca kendi saflarına çekildiler. Bütün yeni inançların şehitlere ihtiyaç duyması gibi, gelişmekte olan heterodoks Şîa düşüncesi de 661'deki Ali cinayetinin ve 680 yılında Kербela'da dramatik bir katliama kurban giden oğlu Hüseyin ve ailesinin kanıyla sulandı.

“Ali Partisi” taraftarları ve filizlenen heterodoks görüşlerin kaynaşması fazla uzun sürmedi. İranlı bir Müslüman olan Muhtar, 685 yılında, Araplar'ın garnizon şehri olan Kûfe'de Ali taraftarı bir isyana liderlik etti. Ölmüş olduğu düşüncesini yayma amacı güden bir gizlenme sürecinden sonra, gerçekte

² Zerdüştiler'in, kıyamet günü Zerdüş'tün kutsal tohumundan doğacak olduğuna inandıkları kurtarıcı. Ç.N.

ölmemiş olup gizlendiğini, zamanı geldiğinde geri döneceğini ve dünyada adaleti hakim kılacağını yaydı. Burada ilk defa, mesiyane bir kişilik olan, bir kayboluş sürecinin ardından ortaya çıkıp yeni bir doğruluk çağını ve ilahi yasayı işletecek olan “*İlahi Rehber Mehdi*”nin Şîî doktrindeki apaçık ifadesini görüyoruz. Şîîlik, Muhtar ve takipçileriyle birlikte gruptan mezhebe dönüştü.

Heterodoks Şîî düşüncesi, gelişme gösterdiği ilk yıllar boyunca hem doktrinel hem de organizasyonel anlamda son derece akışkandı. Oldukça yeni bir detayla, uhrevî (*eschatological*) bir kayboluş düşüncesiyle beklenen Mehdi tasvirinin zenginleştirilmesinin ardından, Peygamberin ya da onun soyundan gelenlerden birinin otoritesi lehinde akla yatkın bir değişim talep eden sayısız hak iddiası ortaya çıktı. Öğretileri, orijinal Ali taraftarlarınınkine benzeyen ılımlı ve yarı-politik muhalefetten genellikle Gnostik, Maniheizt ve hatta Hinduist düşünceleri yansıtan dinsel heterodoksinin en uç biçimlerine dönüştü. İmparatorluğun farklı bölgelerinde, daha önce var olan yerel inançların etkisiyle Şîîliğin dışında gelişen güçlü, yerel varyantlar ortaya çıktı. Şîa'nın sözde liderliği, taraftarlarınca imamlar olarak bilinen bir dizi Ali takipçisi aracılığıyla babadan oğula geçmişti. Bunlar farklı yollarla Ali'nin soyundan gelmişlerdi. Emevîler döneminde en aktif olanı, Fâtıma'dan olmayıp da Ali'nin diğer eşinden olma oğlu olan Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin (ö. 700 / 701) çizgisiydi. Bu çizgi, Abbasî ihtilalinin başarıya ulaşmasını sağlayan ancak bu isyan zafere ulaştığında yok edilen grubun düşüncelerini şekillendirmişti. Bu uzun yarışta Ali'nin ve peygamberin kızı Fâtıma'nın soyundan gelen ve oğulları Hüseyin (öl. 680) aracılığıyla devam eden imamlar daha da önemliydi. Nasıl olduysa, dönemin Fatimî “*hak iddiacıları*”, adları pek bilinmeyen daha müfrit takipçileriyle birleştiler. Onların, halifelerin tacizinden görece bağımsızlıkları ve “*imamlar*” geleneğinde, radikal (*extremist*) liderlerin aleni olarak kınanması, aralarındaki ilişkinin yakın olmadığına işaret eder.

VIII. yüzyılın ilk yarısı, radikaller arasında yoğun bir faaliyet süreciydi. Özellikle Güney Irak'ın karma nüfusu arasında ve İran Körfezi kıyılarında sayısız mezhep ve fırka ortaya çıktı. Bunların, eski Yakın Doğu mistisizminin daha çılgın kuramlarını hatırlatan öğretileri oldukça farklıydı. Tarikatların akışkan durumunda bir öğreti ve liderden diğerine geçmek kolay ve olağandı. İslam kaynakları, isyan çıkaran ve öldürülen, devrin bir çok heretik liderinin ismini verir ve onlardan bazılarının öğretilerini İsmâîlîler'in özellikleri ile niteler. Bir grup, dinsel bir görev olarak –Hint Thuggee'lerinin (Eskiden Hindistan'da adam öldürerek ve soyarak geçinen bir mezhep) açık bir aksi ve

sonraki yılların “*suikastçıları*”nın bir özelliği olan, muhaliflerin iple boğulması metodunu uygulamaya koydu.³

Radikaller ve ılımlılar arasındaki “*sonuca götürün*” ihtilaf, Hüseyin’in soyundan gelen ve altıncı Fâtımî imamı olan Câfer-i Sâdık’ın 765’te ölümünden sonra ortaya çıktı. Câfer’in halefi, ilk evlat olması münasebetiyle İsmail olacaktı. Bütünüyle açık olmayan sebeplerden ve muhtemelen daha radikal kesimlerle yakınlığından dolayı İsmail mirastan mahrum edildi ve Şîa’nın büyük bir kısmı kardeşi Musa’yı yedinci imam olarak tanıdı. Musa’nın soyu, yaklaşık 873’te ortadan kaybolan ve hala Şîa’nın büyük çoğunluğunun bugün de Mehdi ya da “*Beklenen İmam*” olduğuna inandığı on ikinci imama kadar devam etti. On iki imamların takipçileri, genellikle “*İsnâaşeri*” ya da “*On İki İmamcı Şîa*” olarak bilinirler ve fırkanın ılımlı kanadını temsil ederler. Onların Sünnî İslam’ın ana gövdesinden farkı, öğretilerinin son yıllarda gittikçe daha az önemli olmaya başlayan birkaç kesin husus ile sınırlı olmasıdır.

Birlik, organizasyon ve zihinsel olgunluk bakımından rakiplerinden açık ara üstün olan İsmail ve torunlarının etrafında bir tarikat biçimlendi. Daha önceki heretiklerin karmaşık kuramları yerine, bir dizi seçkin ilahiyatçı, yüksek bir felsefî düzeye sahip olan dinsel bir öğretiyi sistematize ederek, gerçek değeri ancak yeni yeni kabul edilmeye başlanan bir literatür meydana getirdiler. İsmâilî öğreti, çeşitli sistem ve kaynaklardan derlenmiş, özellikle Neo-Platonizm üzerine inşa edilmişti. Mezhebin tipik özelliklerinden biri olup yaygın olarak “*Bâtını*” teriminin kullanılmasına yol açan ve “*Te’vîl el-Bâtın*” denilen, belirli bir zümreye yönelik yorumlar vasıtasıyla, konu ile ilgisi olmayan fikirler, kendi İslam inanışları içinde sunulmuştu. Kur’ân ve bütün dini temel prensiplerin, biri kelimesi kelimesine (*literal*) olup kolay anlaşılabilir, diğeri ise mecazi olan ve belli bir kesime hitap eden, yalnızca mezhebin âdet ve sırlarına vâkıf olan kimseler tarafından bilinen iki anlamı olduğuna inanılıyordu. Evrensel akıl tarafından evrensel ruhta dünyanın yaratılmasından sonra, insanlık tarihi bir dizi dönüşün içine düşer ve her bir “*konuşan imam*”ın (*nâtık nebî*) ya da peygamberin ardından “*suskun imamlar*” (*esas ya da sâmit*) gelir. İmamlar, akîdenin başarısına ve zulmün dönemine paralel bir şekilde gizli ve açık olarak gelirler. İmamlar, –Ali’nin İsmail tarafından soyundan gelen vârislerinin meşru devirinde (*cycle*) - kesin bir ilahî ilhamın muhatabıydılar, yanılmazlardı, ve takipçileri onlara sorgulamaksızın itaat etmek zorundaydılar.

³ Bakınız, G. Van Vloten, “Worgers in Iraq,” Feeszbundel... aen Dr. P. J. Verb (Leyden, 1894).

İsmâîlîlîğin, İslam üzerindeki entelektüel etkisi gerçekten büyüktü. Yayılma sürecinde olduğu altın çağı boyunca; şairler, filozoflar, ilahiyatçılar ve bilginler İsmâîlî merkezlerle üşüştiler ve yüksek seviyeli çalışmalar ürettiler. Fâtımîler'in yıkılmasının ardından yükselişe geçen İsmâîlî karşıtı hareket sebebiyle onların çoğu, kendilerini sadece İsmâîlîler'in arasında saklayabildiler. Uzun zaman da gün ışığına çıkmadılar. İsmâîlî hareketin birkaç yapıtı, uzun süredir geniş bir alanda bilinmekteydi ve birçok Arap ve İranlı klasik yazar, İsmâîlî etkisinin hiç olmazsa kalıntılarını sergilediler. Dinsel, felsefi ve bilimsel bilgi ansiklopedisi olup onuncu yüzyılda derlenen ve İran'dan İspanya'ya İslam dininin entelektüel yaşamında derin bir iz bırakan ünlü "İhvân-ı Müslimîn Risâleleri", İsmâîlî düşüncesiyle doluydu.

Gördüğümüz gibi radikal Şîlik, temellerinde, kurulu düzene karşı şu ya da bu nedenden dolayı isyan eden unsurlarla yakın ilişki içindeydi. Teokratik devlete karşı gelişen ciddi ve güçlü muhalefet, heretizmi yerleşik inançlara karşı şekillendirmek eğilimindeydi. Bu, düzenbazların maddi menfaatler için kendilerine perde ya da maske olarak kullandıkları bir şey değildi; bilakis, inanç ve ibadet problemlerinin insanların zihninde ilk sırayı aldıkları ve devletin ilahî yasanın aygıtı olmayı tasarladığı bir dönemde din, hem öğreti hem de eylem açısından bütün ana farklılık ve hoşnutsuzlukların gerekli ve kaçınılmaz ifadesini ortaya koydu. Sosyal adalet ve reforma yönelik güçlü vurgusuyla, ölüm ve sonrası ile ilgili belirsiz bir şahsiyet olmayıp savaşmayı, "dünyayı şu anda zulüm ve zorbalıkla dolu olduğu gibi, adalet ve eşitlik ile doldurmayı" bekleyen bir Mehdi inancıyla İsmâîlîlik, özellikle, sürekli artan hoşnutsuz şehir nüfusuna çekici geliyordu. İsmâîlîlik karşısındaki Ortodoks polemikçiler, en az din kadar etkili olabilecek olan toplumsal bir tehdit olarak gördükleri bu mezhebi, açıklığa kavuşturdular. Birkaç Ortodoks kaynak, İsmâîlîler'in, mal ve kadın mülkiyetinin ortaklığını öğütlediğini ve uyguladığını iddia eder. İsmâîlî kaynakların hiçbirinde böyle bir kayıt yoktur. Bu durum, muhtemelen daha önceki bazı radikal düşüncelerde doğruyken, tekâmülünü tamamladığı aşamada İsmâîlî düşüncenin genel akışının oldukça dışındadır. Diğer taraftan İsmâîlîler'in, örgütlenme ve propaganda aleti olarak kullanmaya çalıştıkları İslamî meslek loncalarıyla, oluşma aşamasında oldukları ilk dönemlerde yakın ilişki içinde olduklarına inanmak için güçlü kanıtlar vardır.⁴

⁴ Bakınız, L. Massignon'un Encyclopedia of Islam'daki "Şinf", "Shadd" ve Encyclopedia of Social Science'daki "Guilds (Islamic) maddeleri; B. Lewis, "The Islamic Guilds," Economic History Review, VIII (1937), 20-37.

Yeni öğretiyi kabul etmeye hazır olan diğer bir unsur da, Arabistan'ın göçebe Arap kabileleri ve özellikle sınır bölgelerindeki Suriye ve Mezopotamyalılardı. Bunlar, 9. yüzyıldan itibaren, İslam dünyasında daha önce elde etmiş oldukları ayrıcalıkları ve güçlü konumlarını kaybetmeye başladılar. Medeniyet merkezlerinde Türk askeri idaresinin tesis edilmiş olmasında dolayı sürekli kan kaybediyorlardı. Kendilerini saf dışı bırakan ve ona hücum etmeleri için kendilerine cesaret veren sistemin adalet ve meşrûiyetini yalancı çıkararak bir öğreti, kendi gönüllü kabullerine güvenmeliydi.

Tarikatın ilk bir buçuk yüzyılı boyunca İsmail'in soyundan gelen imamlar gizli kaldılar ve bir dizi yöntemle otoriter güçlerin dikkatinden korundular. Tarikatın örgütlenmesi, gizli imamlara sadakati ve yeniden düzenlenmiş öğretiyi vazeden bir dâiler hiyerarşisi tarafından yönetildi ve İslam imparatorluğundan ayrılmış bölgelerde İsmâilî güç merkezleri inşa edildi. Beklendiği gibi, onlar, Güney Irak, İran'ın Körfez eyaletleri, ve radikal Şiîliğin daha önceki şekillerinin bir yandaş grubu bile kazanmış olduğu İran'ın bazı bölgelerinde sıra dışı başarılar elde ettiler. IX. Yüzyılın sonunda tarikatın "Karmâtîler" diye bilinen bir kolu, –onların İsmâilîliğin merkezi ile ilişki içinde oldukları kesin değildir- Bahreyn'de (Arabistan'ın Hasa kıyıları) bir güç elde etmeyi başararak bir cumhuriyet kurmuş ve Abbasî imparatorluğunun haberleşme sistemine yönelik bir dizi saldırı düzenlemişti. X. Yüzyılın başlarında Suriye'de güç elde etmek için düzenlenen ve başarısız olan bir Karmâtî saldırısı, böyle erken bir tarihte İsmâilîlik için bazı yerel dayanaklar oluşturması açısından önemlidir.

Tarikatın son başarısı başka bir bölgede gerçekleşti. Yemen'deki bir İsmâilî dâiler grubu, IX. Yüzyılın başında önemli bir başarı elde ederek Kuzey Afrika'nın da dahil olduğu bazı ülkelere dâiler göndermeyi başardı. Bu dâiler o kadar başarılı oldular ki, 909 yılında gizli imam ortaya çıkarak İslam dünyasındaki üstünlüğü elde etmek amacıyla Bağdat'taki Abbasîler'e meydan okuyan bir Fâtımî halifeliği kurmayı başardı. Yeni imparatorluk, Tunus'taki bir kuluçka döneminden sonra doğuya doğru genişledi ve dördüncü Fâtımî halifesi el-Muizz, 973 yılında yeni başkenti Kahire'yi kurdu. Altın çağında Mısır, Suriye, Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika ve Sicilya topraklarına hakim olan Fâtımî Halifeliği, hala Bağdat Abbasîlerine bağlı olan doğu bölgelerindeki sayısız destekçinin bağlılığını da elinde tutuyordu. İdeolojilerinin düşünsel merkezi olarak Fâtımîler tarafından kurulan ve büyük bir üniversite olan el-Ezher Camii, Kahire'deki dinsel hiyerarşinin beyni olan baş dâinin yönetimi altında,

propaganda yapmak ve örgütlenmek için Irak, İran, Orta Asya ve Hindistan'a gönderilen sayısız dâî ve ajan yetiştirdi.

Bağdat'a yönelik olan Fâtımî tehdidi dinsel olduğu kadar ekonomikti de. Kuzey Afrikalı halifeler tarafından Avrupa ile kurulan ticari ilişkiler, Kahire hükümdarları tarafından genişletilerek devam ettirildi. Kızıldeniz kıyıları ve Yemen limanlarındaki Fâtımî kontrolü, Fâtımîler için Hindistan'da ticaret ve propaganda yapmanın yollarını açtı, ve İran Körfezi'nden başlayıp Kızıldeniz limanlarına ulaşan canlı Yakındoğu ticaret yolunun büyük bir bölümünün güzergahını değiştirdi.

Fâtımîler'in üstün başarıları, İsmâîlîler'in içinde ilk ciddi çatışmalara neden oldu. Fâtımî halifeliğinin kurulmasından sonra, imparatorluğun ve hanedanın ihtiyaç ve sorumlulukları, İsmâîlîliğin dinsel sistemini yeniden organize etme ve detaylandırma konusunda daha önceki öğretide mutlak manada bazı değişiklikler olmasını gerektirdi ve eski radikal heretiklerle olan son bağlantılar da koparıldı. Başlangıçta, onlardan, yozlaştırıldığı ileri sürülen ideolojiden şikayet etmemeleri beklenmiyordu. Bahreyn Karmâtîleri tarafından şekillenen direnişin daha önce Fâtımîleri destekleyen öncüsü, daha sonra saf değiştirerek el-Muizz'in ordularına karşı Suriye ve Mısır'da başarısız savaşlarda bulundu. Sonraki bir tarihte Fâtımî tâbiyetine geri döndükleri görülen Karmâtîler, ayrı bir fırka olarak unutulmaya terk edildi.⁵

Bir başka bölünme, 1021 yılında Halife el-Hakim'in anlaşılması güç bir şekilde ortadan kaybolmasından sonra ortaya çıktı. El-Hakim'in gaybiyetine ve kutsallığına inanarak onun ardıklarını tanımayı reddeden bir grup İsmâîlî, tarikatın ana gövdesinden ayrıldı. Reisleri olan ed-Darazî'den dolayı Dürzîler olarak bilinen bu grup, Suriye'deki İsmâîlî taraftarlarını kazanmak için büyük bir çaba sarfetti. Dürzîler, bugün hala Lübnan, Suriye ve İsrail'de yaşamlarını sürdürmektedirler.⁶

İsmâîlîliğin yaşadığı en büyük bölünme, Halife el-Mustansır'ın (1036-1094) uzun süren saltanatı sırasında gerçekleşti. Fâtımî imparatorluğu, altın çağında, başkanlığı sivil bir vezir tarafından yapılan, dinin ve kutsal imamın yüce hakimiyeti altındaki sivil bir bürokrasi tarafından yönetildi. Fakat, El-Hakim'im ölümünden sonra ordu, halifenin ve sivil otoritenin üzerindeki

⁵ Bakınız, M. J. de Goeje, *Mémoire sur les Carmathes du Bahrain et les Fatimides* (Leyden, 1886); Bernard Lewis, *The Origins of Ismailism* (Cambridge, 1940); W. Ivanow, *Ismaili Tradition Concerning the Rise of the Fatimids* (Oxford and Bombay, 1942).

⁶ Dürzîlerle ilgili olarak bakınız, Silvestre de Sacy, *Exposé de la Region des Druzes*, 2 cilt, (Paris, 1838)

tasarrufunu gittikçe arttırmaya başladı. Merkezdeki bu baskı süreci, 1074 yılında, Ermeni asıllı komutan Bedru'l-Cemalî'nin ordusuyla birlikte Suriye'den, Mısır'ın kontrolünü ele geçirmek için gelmesiyle sona erdi. Bundan böyle Mısır'ın gerçek hükümdarı, yönetimi, askerleri aracılığıyla sürdüren başkomutan yani emîru'l-cüyûş, ülkedeki en büyük otorite de orduydu. Tıpkı Bağdat'taki Abbasî halifelerinin kendi muhafızlarının aciz bir kuklası durumuna düşmüş olmaları gibi, Fâtımîler de bir dizi askeri diktatörün kukla yöneticileri haline gelmeye başladılar. Bazıları İsmâilî bile olmayan emirlerin askeri egemenliği ve Fâtımî halifelerinin öneminin azalması, İsmâilî tarikatı ve organizasyonunun ekümenik istekleri ile bağdaşmıyordu. İsmâilî misyonunun evrensel istekleri kısa bir süre içinde terk edildi ve el-Muizz'in torunları, laik, militer ve çökme aşamasında olan Mısırlı yerel bir hanedan haline geldiler.

Böyle bir değişim, yakın zamanlarda, el-Hasan İbn es-Sabbah'ın liderliği altında (Farsça, Hasan-ı Sabbah) gerçek bir İsmâilî rönesansının meydana geldiği Asya'da ortaya çıkmış olan Selçuklu İmparatorluğundaki İsmâilîler arasında gösterilen olağanüstü faaliyetlerde görev alan, daha istikrarlı ve aktif mezhep taraftarları arasında kaçınılmaz olarak yaygın bir hoşnutsuzluk ve muhalefet uyandırdı. İranlı olan el-Hasan, eski bir efsaneye göre Nişabur Akademisinde Ömer Hayyam'ın okul arkadaşıydı. 1078 yılında mezhebin liderleri ile görüştüğü Kahire'yi ziyaret ettiği zaman, doğu İsmâilîleri arasında çoktan seçkin bir figür haline gelmişti. "Haşhâşiler"'in müstakbel lideri ve ordu komutanı bir süre beraber olmalarına rağmen, bir süre sonra anlaşmazlığa düştüler ve bazı kaynaklara göre el-Hasan Mısır'dan sürüldü.

Bedru'l-Cemalî'nin yerine geçen ve devlet işlerinde bazı küçük değişiklikler yapan oğlu el-Efdal, Müstansır'ın ölümü üzerine onun yerine bir halef seçme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldı. Zor bir seçim değildi bu. Bir yanda Müstansır tarafından varis olarak tayin bile edilmiş olup İsmâilî liderleri tarafından tanınan ve kabul edilmiş olan yetişkin Nizar; diğer yanda ise dostu ve taraftarı olmayan, bu nedenle bütünüyle el-Efdal'e bağlı olacak olan kardeşi genç el-Müsta'lî vardı. Bu konu ile ilgili karar, kendi kızı ile Müsta'lî arasında bir evlilik tasarlayan el-Efdal'in zihninde kesinleşmişti. El-Efdal, Müsta'lî'yi seçmekle, mezhebi tepeden tırnağa parçaladı ve belki de kasıtlı olarak, İslam dünyasının doğusundaki bölgelerde bulunan hemen hemen bütün taraftarları mezhepten soğuttu. Fâtımî sınırlarının içerisinde bile muhalif hareketler görüldü. El-Hasan İbn es-Sabbah'ın liderliği altındaki Doğu İsmâilîleri, Kahire'deki zayıf Fâtımî Devleti ile bütün ilişkilerini kesip azledilmiş olan

Nizar'a ve onun yoluna olan bağlılıklarını ilan ederek, el-Müsta'li'nin imamlığını tanımayı reddettiler. Devlet ile ihtilalcileri arasındaki ayrılık, Mısır'ın fethi döneminde Karmâtîler ile el-Muizz arasındaki ihtilafın ilk açık ifadesi olarak bu şekilde tamamlanmış oldu. Bir süre sonra, kendisine bağlı olan İsmâîlîlerin bile Müsta'li'den uzaklaşmış olmaları, dikkate değer bir durumdur. "Haşhâşîler" in elinde bulunan Halife el-Âmir 1130 yılında ölünce, geride kalan İsmâîlîler, Kahire'deki yeni halifeyi tanımayı reddederek el-Âmir'in küçük yaştaki oğlu Tayyib'i gizli ve beklenen imam olarak görmeye başladılar. Zaten böyle bir talepleri de olmayan Kahire'deki son dört Fâtımî halifesi, imam olarak tanınmadılar. Hanedanın, Selahaddin'in ellerinde sona ermesi, Doğu'daki İsmâîlîler arasında var olan küçük anlaşmazlığı da ortadan kaldırdı.⁷

Müsta'liyye kolu, İslam'ın uzak bölgelerdeki ileri karakollarında durgunlaşırken, öte yanda Nizârîler, hem düşünsel hem de siyasal hareket anlamında en yoğun gelişme dönemini yaşamaya başlayarak Yakın Doğu tarihinde bir dönem boyunca çok önemli roller oynadılar.

İslam dünyasının gün geçtikçe artan zayıflığı, en önemlileri, Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar uzanan yeni bir askeri imparatorluk kuran Selçuklu Türkleri tarafından gerçekleştirilen bir dizi istila sonucu XI. yüzyılda açığa çıkarıldı. Böyle bir değişim sürecinde toplumsal değişim kaçınılmazdı. Yeni idareci zümre olan Türk askerleri; Arap ve İranlı toprak sahiplerine, tüccarlara ve kendilerinden önce yönetici sınıfını teşkil eden bürokratlara boyun eğdirerek onların yerine geçtiler. Türklerin askeri gücü karşı konulmazdı. Fakat mevcut olan farklı mücadele şekilleri, yeni ve etkili bir saldırı politikası ile birleşerek Selçuklu hakimiyeti altındaki İran'da bulunan İsmâîliyye'nin hoşnutsuzlarının çoğuna, yeni biçimiyle, bir kere daha karşı konulmaz ihtilal düşüncesini ilham etti.

⁷ Bakınız, C. Cahen, "Quelques chroniques anciennes relatives aux derniers Fatimides," Bulletin de l'institut Français d'arch. Or., XXXVII (1937), 1-27; S. M. Stern, "The Succession to the Fatimid imam al-Amir, the claims of the Later Fatimids to the Imamate, and the Rise of the Tayyibi Ismailism," Oriens, IV (1951), 193-255. Mısır'daki çöküşten sonra Müsta'liyye kolunun merkezi bir çok Müsta'liyye taraftarının yaşadığı Yemen'deydi. Hindistan İsmailîlerinin çoğu Hasan İbn Sabbah'ın geliştirilmiş İsmâîliyye'sini kabul etmediler ve Yemen'deki konularını güçlendirerek önemli bir topluluk haline geldiler. Bugün, Bohralar olarak bilinmektedirler. Haşhâşîlerin "Yeni Davet"inden ayrılmak için genelde "Eski Davet," olarak bilinen Müsta'li İsmâîliyyesi, Fatîmî geleneklerinin korunduğu Hindistan ve Yemen Müsta'lîleri arasında, Fatîmîler dönemindeki pozisyonunu sürdürmeye devam etti. El-Amir'in ölmesi ve Mısır'daki hanedanın çökmesinden sonra Müsta'liyye imamlarının ortadan kaybolmasıyla, mezhebin liderliği kalıtsal olarak önce Yemen'de sonra da Hindistan'da yaşayan "Başdâîler"e geçti.

İsmâîlî geleneğine göre Nizar ve oğlu Mısır'da bir hapisanede katledilmiş, fakat erkek bir torun İran'a kaçırılarak orada yeni bir İsmâîlî imam silsilesi oluşturmak amacıyla Hasan İbn Sabbâh tarafından yetiştirilmişti. Hasan ve iki halefi Kiyâ Buzurg Ummîd (1124-1138) ve Muhammed (1138-1162), İran'daki İsmâîlîler'in liderleri olarak yalnızca imamın dâisi olma iddiasındaydılar, fakat el-Hasan Alâ Zikrihî's-Selâm (1162-1166) olarak bilinen dördüncü İsmâîlî lideri, kendisinin Mısır'dan getirilen çocuğun oğlu ve gizli olmayan imamlar silsilesinin ilk halkası olduğunu ilan etti. Nizârî doktrini bazı hususlarda, geliştirilmemiş Fâtımî sisteminden farklıdır. Eski Doğu'ya özgü inançların verdiği aydınlığın etkisiyle imamlığın statüsü yükselirken, Bâtınî unsur, zâhirî unsurun aksine daha çok güçleniyordu. İmam, imamlar vasıtasıyla babadan oğula aktarılan kutsal iradenin özüydü.

Dış dünyaya yüklenen anlam, kendilerinden sonra "suikast" olarak bilinecek olan metodun İran İsmâîlîleri tarafından benimsenmesiydi. Dinsel bir görev olarak cinayet, radikal Şîî hareket için yeni bir şey değildi. VIII. Yüzyıl başlarına kadar Kuzey Irak'ta bulunan ve rakiplerini boğazlayarak öldüren bazı fırkalar tarafından uygulanmıştı. Bunların Emevî yönetimi tarafından sindirilmesinden sonra, Haşhâşîler'in ortaya çıkışına kadar, Yakın Doğu'da bireysel ya da politik cinayetlerin dışında dini nedenlerle işlenen bir cinayete rastlanmamaktadır. Aynı şekilde burada da cinayet dinsel bir anlama sahiptir, hatta bir ayin değeri taşır. Haşhâşîler'in ne zehir ne de ok kullanmayıp her zaman hançer kullanmaları anlamlıdır. Bazı kaynakların, Büyük Şeyh'nin Haşhâşîler'in hançerlerini kutsadığından bahsetmesi, bu hançerlerin belli bir görev için hazırlanmış olduklarının göstergesidir. İsmâîlîler, kendileri için "adanmış" ve "gerçek katil" anlamlarını taşıyan "fedâî" ya da "fedawî" terimlerini kullandılar. Onların cesaret, sadakat ve dinsel bağlılıklarını öven ilginç bir İsmâîlî şiiri günümüze kadar korunmuştur.⁸ Bu terimin mezhep taraftarları için kullanılması, gerçek anlamda dikkat edildiği takdirde bütünüyle bir hatadır. Hem Müslüman hem de Batı kaynakları tarafından mezhep taraftarlarına verilen "Haşhâşî" isminin, bugün, mezhep taraftarlarının coşku dolu cennet düşleri görmek ve kendilerini şehâdete hazırlamak için kullandıklarına inanılan "Hint keneviri ya da haşhaş"ı kullanan anlamına gelen "hashishi" kelimesinin bozulmuş şekli olduğu bilinmektedir. Marco Polo ve diğer doğu-batı kaynaklarının bahsettiği, içlerinde fedailerin ilaçla uyutularak

⁸ W. Ivanow, "An Ismaili Ode in Praise of Fidawis," Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, n. s. ,XIV (1938), 63-72.

görevlerini başarıyla yerine getirdikleri takdirde kendilerini bekleyen sonsuz mutluluğun tadımlık bir şeklinin sunulduğu “cennet bahçeleri” hikayeleri, bilinen hiçbir İsmâîlî kaynağı tarafından doğrulanmamaktadır.

Mezhebin bilinen tarihi 1090 yılında, el-Hasan İbn es-Sabbah'ın güç ve hileyi birleştirerek Hazar'ın kuzeyinde ve Kazvin'in kuzeybatısında, Kazvin'e iki günlük yürüyüş mesafesinde bulunup zaptedilemez olan Alamut kalesini ele geçirmesiyle başlar. Uzun zamandır radikal heretizmin merkezleri olan Deylem ve Azerbaycan havâlisi, el-Hasan'ın, Selçuklulara karşı sürdürdüğü terör savaşının fanatik ve tamamıyla sadık unsurları olarak şekillendirdiği fedailer topluluğunun propaganda alanı olarak ortaya çıktılar. Sayısız İsmâîlî yandaş ve sempaticisi, Selçuklu topraklarının her yanına yayılarak Haşhâşîler'in Irak, İsfahan ve İran'ın diğer bölgelerindeki kaleleri ele geçirmesinden çok önce onların işlerini kolaylaştırdılar. XI. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde el-Hasan, Irak ve İran'ın her tarafına yayılmış olan bir kale ağını, kendilerini kanıtlamış bir katiller topluluğunu ve düşman şehirlerinde sayısı bilinmeyen bir “beşinci kol”u idare ediyordu. “Büyük Şeyh”, XIII. Yüzyılda Moğollar tarafından zaptedilene kadar mezhebin karargâhı olarak kalan Alamut'ta, bir fedâiler, dâiler ve kardeşler hiyerarşisine başkanlık ediyor, mezhebin bütün bölgelerdeki faaliyet ve diplomasisini yönetiyordu. Selçukluların, Alamut'u ele geçirmeye ve tehdidi kaynağında yok etmeye yönelik saldırıları boşunaydı ve yakında müminlerin hançerleri, Selçuklu komutan, yönetici ve şehzadeleri arasından bir çok kurbanın göğsüne saplanacaktı. İslam toplumuna yönelmiş olan Haşhâşî tehdidinin çok yönlü yapısı, tebâsının fikirlerini İsmâîlî etkisinden korumak için tedbir alan Selçuklu yöneticileri tarafından iyi algılanmıştı. Bu durum, insanların, İsmâîlî hanedanının terörüne karşı daha başarılı bir şekilde korunmalarını sağladı. İlk başta Mısır Fâtımîliğinin okulları ve görevli memurları tarafından yürütülen; daha sonra ise, Nizârî dâiler vasıtasıyla daha radikal bir şekle bürünen İsmâîlî propaganda ile mücadele etmek, Ortodoks öğretiyi formüle etmek ve yaymak için, önce Bağdat'ta daha sonra da diğer şehirlerde büyük medreseler kuruldu.

İran Haşhâşîleri, XII. Yüzyılın başlarında faaliyetlerini Suriye'ye doğru yaymaya başladılar. Arazi uygundu. Selçuklular, 1070 ve 1079 yılları arasında, beraberlerinde, İran'ı Haşhâşî propagandası için harika bir yer haline getiren bir çok problemle birlikte Suriye'yi fethettiler. Yüzyılın sonundaki Haçlı istilası, ülkede, Selçuklu şehzadeleri arasındaki anlaşmazlık sonu ortaya çıkan politik parçalanmayı tamamladı. Şîlik, ülkenin yerli halkı arasında kendine bir yer

edinmişti bile. Emevîler'in yıkılması ve başkent'in Irak'a taşınmasından sonra hoşnutsuz bir bölge haline gelen Suriye, merkezi konumunu kaybetmiş olmayı kabul edememiş, karşılıklı güvensizlik sonucu, doğudaki hükümetten kopmuştu. İsmâîlîler'in gizli imamları, Emevîler'in yıkılmasından yalnızca birkaç yıl sonra ilk Şîa iddiacısının ortaya çıktığı Suriye'yi, gizli karargâhları ve güçlerini gösterebilecekleri bir sahne haline getirmek için, IX. Yüzyılın sonu ve X. Yüzyılın başında burada elde edebilecekleri yeterli yerel desteğe güvenebilirlerdi. Fâtımî İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'dan doğuya doğru yayılması, Suriye'yi, X. Yüzyılın sonu ve XI. Yüzyıllarda kesintili süreçler halinde bir İsmâîlî yönetimi altına sokarak ülkeyi, İsmâîlî propagandanın özgürce yayılabileceği bir alan haline getirdi. İsmâîlî olmamalarına rağmen Alamut casuslarını destekleme amacını güden, İsmâîlîliğe oldukça yakın tek tek birkaç mezhep vardı. Lübnan Dağı'ndaki Dürziler merkezden daha yeni uzaklaşmışlardı ve son zamanlarda kendilerini farklı kılan kemikleşmiş özellikleri henüz gelişmemişti. Radikal öğretiden oldukça etkilenmiş olan ve On İki imamcı Şîa'nın bir kolu olan Nusayrîler, Lazkiye'nin kuzeydoğu ve doğusundaki yüksek kesimlerde ve muhtemelen Ürdün ve Tiberias havalisinde güçlü bir konumdaydılar. Mustansır'ın ardıllarının idaresindeki Fâtımî Devleti'nin yüz kızartıcı zayıflığı, hem Türkler hem de Haçlılar tarafından tehdit edilen Suriye'deki İsmâîlîler'in çoğunu, sadakatlerini mezhebin daha aktif olan bir koluna kaydırmaya eğilimli kılacaktı. Hatta Suriye'ye göç eden Türkmen kabileleri arasında, doğudaki radikal Şii propagandasından etkilenmiş olan bir çok kişi mevcuttu. Suriye'de bulunan Şîîlerin bazıları eski bağlılıklarını sürdürdüler. İstilacılara ve ülkenin yöneticilerine karşı etkin bir şekilde meydan okuyanların çoğu, çoğunluğun aksine Haşhâşîler'in yardımına koştu.⁹

Hekim ve müneccim olup, El-Hakim el-Müneccim olarak bilinen kişi olduğunu öğrendiğimiz Suriye'deki ilk Haşhâşî lideri, 12. Yüzyılın başında Halep'te ortaya çıktı. Halep, önemli miktarda Şîî nüfusunun bulunduğu bir yer olup, Cebel es-Summak ve Cebel el-Bahra'daki Şîî kalelerine yakındı. Yöneticisi olan Selçuklu meliki Rıdvan, belki de Şîîlerin desteğini kazanmak veya daha büyük bir olasılıkla Suriye'deki hasımlarına karşı askeri zayıflığını telafî etmek ümidiyle mezhep taraftarlarını kayırma eğilimindeydi. Birkaç yıl önce Rıdvan, işine geldiğinden dolayı kısa bir süre için Fâtımîler'e bağlı olduğunu ilan etmekten ve daha sonra da kolayca politik ortodoksiye

⁹ Ivanow, *Ismaili Tradition Concerning the Rise of the Fatimids*, pp. 158 ff. ; Keuprulu [Köprülü] Zâde Mehmed Fuad, *Les Origines du Bektachisme* (Paris, 1926), passim.

dönmekten çekinmemişti. Zamanın gevşek dinsel atmosferinde, politik anlamda bir uygunluk gördüğü zaman Haşhâşîler'i desteklemekte bile tereddüt etmiyordu. Rıdvan, dinsel propaganda ve eylemlerini gerçekleştirme konusunda Haşhâşîler'e sınırsız özgürlük tanıdı. Ed-Dâr ed-Dâ've'nin (Propaganda evi) kurulmasına ve şehrin yeni faaliyetler için merkez olarak kullanılmasına fırsat vermesinin özel bir önemi vardır. Bazı kaynakların ileri sürmüş olduğu gibi Rıdvan'ın İsmâîlîliğe eğilimli olması, belirsiz ve olasılık dışıdır.

Rıdvan'ın politikası çabuk sonuç verdi. 1 Mayıs 1103'te Rıdvan'ın rakibi ve Humus hakimi olan Cenâhu'd-Devle, Câmî-i Kebîr'de üç İranlı tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Sûfi elbiseleri giymiş olan suikastçılar, beraberlerindeki bir "şeyh" in işareti üzerine harekete geçtiler. Cenâh'ın birkaç adamı da onunla birlikte öldürüldü ve Humus'ta yaşayan Türklerin çoğu anlamlı bir şekilde Şam'a kaçtılar. Suikastçılar öldürüldü. Kaynakların çoğu, bu cinayetin Rıdvan tarafından azmettirildiğinde hemfikirdirler.¹⁰

Cenâhu'd-Devle cinayetinden iki ya da üç hafta sonra el-Hakim el-Müneccim öldü ve Suriye Haşhâşîleri'nin liderliğine başka bir İranlı olan kuyumcu Ebu Tahir es-Sâîğ geçti. Bu dönemden, meşhur Reşîdüddin Sinan'ın göreve gelmesine ya da kısa bir süre sonrası olan 1162'ye¹¹ kadar Suriye'deki dâilerin esas çabaları, İran'ın ardından, ülkedeki sempatizan nüfus tarafından meskun bulunan kalelerin ele geçirilmesine ve güçlendirilmesine yöneltildi. Bizim bilgilerimize göre, Alamut'tan gönderilerek el-Hasan İbn es-Sabbah ve ardıllarının emri altında yöneticilik yapan bu liderlerin hepsi İranlıdır. Kaleleri ele geçirme çabası, başlıca üç sefer ile ortaya konuldu. Halep'ten sevk edilip Ebu Tahir tarafından idare edilen ve Cebelü's-Summak'a odaklanmış olan birinci sefer, Rıdvan'ın ölümünden sonra Halep'te İsmâîlîler'e karşı oluşan tepki ve Ebu Tahir'in 1113'deki ölümü ile sona erdi. Şam'dan sevk olunup *başdâi* Behram ve İsmail el-Acemi tarafından idare edilerek Banyas ve Vadiü't-Teym'i hedef alan ikincisi, 1130 yılında başarısızlık ve yıkımla sona erdi. Üçüncüsü ise, yalnızca birkaçının adı bilinen komutanlar tarafından, bilinmeyen merkezlerden idare edildi ve 1132 ve 1151 yılları arasında Cebelü'l-Bahra'daki (Nusayrî iskanından beri Ensîriye Dağı olarak bilinmektedir) bir grup kalenin ele geçirilerek tahkim edilmesi açısından başarılı oldu.

¹⁰ Lewis, "The Sources for the History of the Syrian Assassins," s. 485-486, ve "Three Biographies from Kemal ed-Din," *Mélanges Köprülü* (Ankara, 1953), s. 325-326, 329-332. Cf. Défremery, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, III, 337.

¹¹ Guyard, "Un Grand Maltre," s. 35 (tpkibasımından alıntı); Lewis, "Three Biographies," s. 328.

Cebelü's-Summak'ta yaşayan halk, uzun zamandır İsmâîlîlik ve İsmâîlîlik ile ilişkili öğretiler tarafından etkilenmekteydi. Gizli imam IX. Yüzyılın sonunda bir süre orada kalmıştı. 1036-1037 yılında, Dürzî dâi el-Muktene, bölgedeki İsmâîlîler'e, Dürzîler'e katılmalarını teşvik eden özel bir mektup gönderdi. Onlardan, güvenilir kişilerin listesini yaparak yedi ve on kişi arasında değişen gruplar halinde çeşitli yerlerde gizlice buluşmalarını istedi.¹² Alamut dâilerinin, en başından beri yerel destek elde etmek için Sarmin ve diğer yerlere gittikleri, hatta birkaç yeri kontrol altına bile aldıkları görülüyor. Bilinmeyen bir tarihte, 1110 yılında Antakya prensi Tancred'in elinden çıkmış olan Kafarlatha'yı ele geçirdiler.¹³ Kayıtlı ilk teşebbüs, 1106'da Efâmiye'de gerçekleşti. Buranın yöneticisi olan Halef İbn Mülâib 1092 yılında Türkler tarafından Humus'tan çıkarılmış ve Mısır'a sığınmıştı. Efâmiyeli İsmâîlî halk Kahire'den yönetici isteğinde bulununca, Fâtımî temsilcisi olarak Halef görevlendirildi. Halef, 1096 yılında şehri Rıdvan'ın elinden aldı ve eşkıyalık yapmaya girişti. Şîi ve muhtemelen İsmâîlî olmasına rağmen Halef, görünüşe bakılırsa adamlarıyla birlikte Haşhâşîler'e katılma konusunda isteksizdi ve 3 Şubat 1106'da Ebu Tahir'in emri altındaki dâiler tarafından Halep'te öldürüldü. Bunlara, Efâmiye'de bulunan ve Sarminli olan Ebu'l-Feth adlı bir haşhâşî tarafından yardım edildi. Cinayetin ardından şehrin yönetimine el konuldu ve efendisi Rıdvan adına Ebu'l-Feth, bizzat idareyi ele almak için geldi. Bu girişim, başlangıçta umut verici olmasına rağmen başarısız oldu. Ülkeyi çevreleyen toprakların çoğunu zaptetmiş olan Tancred, muhtemelen, haşhâşî idaresinden korkan Hıristiyan halkın isteği üzerine Efâmiye'ye saldırdı. Başarısız olan birinci kuşatmanın ardından geri dönerek Eylül ayında şehri teslim aldı. Ebu Tahir'in fidye karşılığı esaretten kurtularak Halep'e dönmüş olmasına karşın, Ebu'l-Feth işkence edilerek öldürüldü.¹⁴

1113/1114 yılında Şayzer kalesini, Münkız Oğullarının elinden alma amacını taşıyan diğer bir teşebbüs, Efâmiyeli, Sarminli, Maarratü'n-Numanlı ve Maarratü'l-Mısırnlı bir grup Haşhâşî tarafından gerçekleştirildi. Başlangıçta

¹² De Sacy, *Exposé de la religion des Druzes*, I, dviii. Metin, M. S. Marsh, 221 (Bodl.), 179 ve 180. sayfalardadır.

¹³ Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, III, 387; Quatremère, "Notice historique sur les Ismaéliens," *Fundgruben des Orients*, IV, 342.

¹⁴ Lewis, "Three Biographies," s. 326, 329, 332-336; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, III, 380-384; Quatremère, "Notice Historique sur les Ismaéliens," op. Cit., s. 342.

başarılı olan sürpriz bir saldırının ardından toparlanan Şayzerliler, saldırganları mağlup ve imha etmeyi başardılar.¹⁵

Aynı yıl (1113) Suriye Haşhâşîleri, o güne kadarki en etkili eylemlerini, Suriye'yi hedef alan doğu seferinin kumandanı ve Selçukluların Musul Emiri olan Mevdûd'u Şam'da öldürerek gerçekleştirdiler. Kaynakların çoğu, bu cinayeti Haşhâşîler'in işlediği konusunda müttefiktirler. İbnü'l-Esîr ve Tyreli William tarafından kaydedilen çağdaş bir rivayet, bu cinayeti Şam Atabegi Tuğtegin'e maleder. Tuğtegin'in, Selçuklu güç ve etkisinin aralarında çoğalmasından endişe duymuş olabileceği Suriye'nin diğer bağımsız Müslüman yöneticileri ve dâi Behram ile olan ilişkileri, onun, müttetikleri gibi kibirli olmadığını gösterir. Selçukluların doğudaki askeri gücünün komutanı olan Mevdûd'un konumu, Haşhâşîler tarafından tehlikeli bir düşman olarak görülmesi için yeterliydi. Bu bakımdan, Halep Haşhâşîleri'nin 1111 yılından beri Halep şehrinin kapılarını Mevdûd ve ordusuna kapatan Rıdvan tarafından desteklenmesi kayda değerdir.¹⁶

Doğudaki Haşhâşîler için bir tehlike olan Selçuklu nüfuzu, hâmileleri olan Rıdvan'ın 10 Aralık 1113'te ölümünden sonra belirgin bir hale geldi. Haşhâşîler'in Halep'teki faaliyetleri, onları hem Sünnîler'in hem de şehirde yaşayan ılımlı Şîiler'in gözünden düşürdü. 1111'de Semerkant bölgesinden zengin bir İranlı olan ve İsmâîlî karşıtı olarak bilinen Ebu Harb İsa İbn Zâid'e düzenledikleri başarısız suikast, halk arasında mezhep taraftarlarına karşı öfkeli bir hareketin oluşmasına neden oldu. Rıdvan'ın ölümünden sonra fırtına patlak verdi. Oğlu Alp Arslan ilk başta babasının politikasını takip etti; hatta, onlara

¹⁵ İbnü'l-Kalanisi, *Zeyl Tarih-i Dımaşk*, (Contribution of History of Damascus) [ed. H. F. Amedroz, Leyden 1908], s. 190-191 (özetler tr. H. A. R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, London, 1932, s. 147-148); Defreméry, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, III, 395-397 (İbn el-Esîr esas alınmıştır). Quatremère, "Notice Historique sur les Ismaéliens," s. 348, İbn el-Furat'a iştirak ederek bunu on yıl sonraya koyar.

¹⁶ Defreméry, "Ismaéliens de Syrie," op. Cit., III, 389-391; Claude Cahen, *La Syrie du nord*, s. 267; İbn el-Qalanisi, s. 187 (trc. Gibb, s. 140-141); el-Azimi, *Tarih*, (nşr. C. Cahen, "La chronique abrégée d'al-Azimi," *Journal Asiatique*, CCXXX [1938]), s. 382; Anonim, *Bustan el-Cami* (nşr. C. Cahen, "Une Cheonique syrienne du VIe-XIIe siècle: le Bustan el-Cami," *Bulletin d'études orientales de l'institut français de Damas*, VII-VIII [1937-1938]), s. 117; İbnü'l-Esîr, *El-Kamil fi't-Tarih* (nşr. C. J. Tornberg, *Chronicon*, c. 14, Leyden-Upsala, 1851-1876), X, 347-348; *Tarihü'd-Devle el-Atabakiyah mulük el-Musul* (RHC, Or., II, Bölüm, 2; Atabegler olarak alındı), s. 36; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zeman* (nşr. J. R. Jewett, Chicago, 1907), s. 31 (RHC, Or., III, 551); Bar Hebraeus, *Chronography* (nşr. and trc. E. A. W. Budge, c. 2, Oxford, 1932), s. 246; Michael the Syrian, *Chronique* (nşr. and trc. J. B. Chabot, c. 4, Paris, 1899-1910), III, 216; William of Tyre, XI, 20. İbn el-Kalanisi'nin Halep bölümüne bakınız, s. 159-160.

Balis'in dışında, Halep-Bağdat yolunda bir kale bile verdi. Fakat tepki gecikmedi. Halepli tarihçi Kemaleddin, Selçuklu Sultanı Muhammed'in; Alparslan'a, O'nu haşhâşî tehlikesine karşı uyarın ve hareket yapmaya teşvik eden bir mektup gönderdiğinden bahseder. Halep'teki ilk girişim, şehrin valisi ve milis gücünün komutanı olarak bir dizi şiddetli önleme başvuran Said İbn Bedi' tarafından gerçekleştirildi. Ebu Tahir ve diğer liderler katledildi. Takipçilerinden yaklaşık iki bin kişi öldürüldü ya da hapsedildi. Bir grup firari, İbn el-Kalânîsi'ye göre, Frenk toprakları dahil çeşitli bölgelere kaçtılar. Halep'teki İsmâîlîler'i idare eden Hüsameddin İbn Dumlec Rakka'ya kaçıp orada ölünce, onun en sadık adamı olan ve İsmâîlîler'in etkisi altındaki Balis kalesini elinde tutan İbrahim el-Acemi (İranlı) Şayzer'e kaçtı.¹⁷

İran İsmâîlî hareketi, bu aksiliğe ve şimdiye kadar kalıcı bir kale elde etme konusundaki başarısızlıklarına rağmen, Ebu Tahir dönemi boyunca hiç bu kadar kötü bir dönem geçirmemişti. Suriye'deki çeşitli yerel fırkalara mensup radikal Şîîler'in ve diğer İsmâîlî kollarının bağılılıklarını Haşhâşîler'e kazandırmak için yerli sempatizanlarla bağlantıya geçtiler. Cebel es-Summak, Cezr ve Benu Uleym ülkesindeki –Şayzer ve Sarmin arasında bulunan ve stratejik anlamda önemli olan bölge- yerel desteğe güveniyorlardı. Dayanak merkezlerini, Suriye'nin diğer yerlerinde ve özellikle doğu yönünde Alamut'a kadar uzanan iletişim hattı doğrultusunda şekillendirdiler. Halep'in doğusundaki Fırat nehri havalisi, hem erken hem de geç devirde radikal Şîîliğin merkezi olarak biliniyordu ve gerçek şu ki, kesin bir kanıt olmamasına rağmen, bu yıllarda Ebu Tahir elindeki olanakları kullanmayı ihmal etmiyordu.

Haşhâşîler yıpranmış olmalarına rağmen, Halep'te bir süre direnmeyi sürdürdüler. 1119'da Alp Arslan tarafından şehirden kovulan baş düşmanları Said İbn Bedi', Halep'e geri dönme konusunda yardım ricasında bulunmak için Mardin'e İlgâzi'nin yanına gitti. Yoldayken, Fırat bölgesinde bulunan Kal'ât Câ'ber'de iki haşhâşînin saldırısına uğrayarak iki oğlu ile birlikte öldürüldü.¹⁸ İsmâîlîler, sonraki yıl İlgâzi'den küçük kaleyi (Kal'at eş-Şerif) isteyecek kadar Halep'te tekrar yeterince güçlendiler. İlgâzi, kaleyi onlara verme konusunda

¹⁷ İbn el-Kalanisi, s. 189-190 (nşr. Gibb, s. 145-146); İbnü'l-Esir, Kamil, X, 349, (RHC, Or., I, 291); İbn eş-Şihne, ed-Durr el-Muntakhab fi tarih memlekat Haleb (nşr. J. Sauvaget, Les peries cboities, Beyrut, 1933), s. 27; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," Journal Asiatique, III, 387-395; Quatremère, "Notice Historique sur les Ismaéliens," op. Cit., s. 342-343; Cahen, La Syrie du nord, s. 268.

¹⁸ Kemaleddin, Zübdetü'l-Haleb fi Tarih-i Haleb (RHC, Or., III), s. 616; el-Azimi, s. 386; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., III, 398-399; Quatremère, op. cit., s. 345-346.

gönülsüz olmasına rağmen, red cevabı vermekten korktuğu için hileye başvurarak kaleyi aceleyle yıktırdıktan sonra yıkım emrini daha önce verdiğini ileri sürdü. Tahrip hareketini idare eden İbn el-Haşşâb, 1125'te suikaste kurban gitti.¹⁹ Belek, 1124'te şehri ele geçirerek Behram'ın vekili olan başdâi'yi tutuklayıp mezhep taraftarlarının mal-mülklerinin satılıp sürülmelerini emrettiği zaman, Halep'teki İsmâîlî gücü tekrar akamete uğradı. Ertesi yıl, Diyarbakır'daki İsmâîlîler, yerel halkın saldırısına uğradılar ve birkaç bin tanesi öldürüldü.²⁰

1124 yılında Halep'teki Haşhâşîlerin lideri olarak tutuklanan kişi "başdâi" olmayıp "başdâi"'nin temsilcisiydi. Başdâiler, Ebu Tahir'in ölümünden sonra şehirde uzun süre kalmıyorlardı. Onun ardılı olan ve mezhebin bütün faaliyetlerini güneye nakleden Behram, yakında gerçekleşecek olan Şam olaylarında etkin bir rol oynayacaktı. 1101'de Bağdat'ta Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un emriyle idam edilen bir Haşhâşî liderinin yeğeni olan Behram da selefleri gibi İranlıydı. Suriye'ye kaçtı ve 1113'teki Halep felaketinin ardından mezhep taraftarlarının lideri olarak ortaya çıktı. Bir süre boyunca, İbn el-Kalânîsî'nin ifadeleriyle, "son derece gizli olarak yaşadı ve kim olduğunu belli etmemek için durmadan kılık değiştirerek kaleden kaleye şehirden şehire seyahat etti".²¹ Onun, 26 Kasım 1126'da Musul'da, Ak Sungur el-Porsûkî'ye yapılan suikastta rol aldığı hemen hemen kesindir. Selçuklu tarihçisi el-Bundarî, suikastın, gizli bir İsmâîlî olan ve Selçuklu sultanının veziri olan Kıvameddin Nasır İbn Ali ed-Dergüzîni tarafından tertip edildiğini iddia eder. Katillerin, en azından bazıları Suriye'den gelmişlerdi. Kemaleddin, tehciirden kurtulmayı başarabilen tek kişi olan 'Azaz civarındaki Kafr Nasih'den bir gencin ilginç hikayesini anlatırken, İbnü'l-Esîr merkezlerinin Sarmin olduğunu ifade eder. Evine güvenli bir şekilde dönen ve önceki *dâvetini* sürdürmeye devam eden bu gencin hayatta kalmış olması, yaşlı annesini utanç içinde bırakmış, mutsuz

¹⁹ Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., III, 399-401; Quartemère, op. cit., s. 346; Cahen, La Syrie du nord, s. 347-348.

²⁰ Kemaleddin, (RHC, or., III), s. 640; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., III, 408; Quartemère, op. cit., s. 348-349; Diyarbakır katliamı ile ilgili olarak bakınız, Sibt İbnü'l-Cevzi (nşr. Jewett), s. 69. Bakınız, İbnü'l-Esîr, Kamil, X, 441; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., III, 405; Cahen, La Syrie du nord, s. 348, not 2.

²¹ İbn el-Kalanîsî, s. 215 (nşr. Gibb, s. 179-180)

etmişti. El-Porsûkî'nin ölümü, Haşhâşîler'ii korkunç bir düşmandan kurtarmış oldu.²²

1126 yılının başlarında Humus'tan ve diğer yerlerden gelen Haşhâşî kuvvetleri, Frenklara karşı düzenlenen başarısız bir saldırıda Tuğtegin'nin ordusunda yer aldılar. 1126'nın sonuna doğru Behram, İlgâzi tarafından kaleme alınan bir tavsiye mektubu ile birlikte Şam'da ortaya çıktı. Hürmetle karşılanarak güvenliği temin edildi ve kısa süre içinde şehirde güçlü bir konum elde etti. Geleneksel Haşhâşî politikasına uygun bir şekilde sığınak olarak tahkim edeceği bir kale ele geçirme çabası içine girdi. Atabeg Tuğtegin, bir sınır kalesi olan Banyas kalesini ona verdi. İsmâîlîler, şehirde, "saray" ve "propaganda evi" (*dâru'd-dâ've*) gibi çeşitli isimlerle tanımlanan, karargah olarak kullandıkları bir bina elde etmeyi bile başardılar. Şamlı tarihçi İbn el-Kalânîsî, bu olayların ve Tuğtegin'in uysallığının ardındaki kötü etkinin baş suçlusu olarak kendisi İsmâîlî olmamasına rağmen onların planlarının gönüllü uygulayıcısı olan vezir Ebu Ali Tahir İbn Sa'd el-Mezdegânî'yi gösterir. Tuğtegin, şiddetli bir şekilde bu hareketlerin karşısında olmasına rağmen, diplomatik nedenlerden dolayı onlara müsamaha gösterdi ve Haşhâşîler'e karşı harekete geçme fırsatı ortaya çıkana kadar bekledi. Diğer yandan İbnü'l-Esîr, vezirin rolünü itiraf etmekle birlikte suçu tamamen Tuğtegin'e yükleyerek onun tavrını, büyük ölçüde Halep'te olduğu sırada Behram ile ilişki içinde olan İlgâzi'nin etkisine dayandırır.

Banyas'taki kaleyi yeniden inşa ve tahkim eden Behram, çevre bölgelerde askeri ve ideolojik faaliyetlere girişti. "Her tarafa," diyor İbn el-Kalânîsî, "eyaletlerdeki cahil halkın, köylerdeki ahmak köylülerin ve ayakta kımının büyük bir kısmını ayartan dâilerini gönderdi....." Behram ve adamları, Banyas'tan etrafa akınlar düzenleyerek bazı yerleri ele geçirmeyi başardılar. Fakat bir süre sonra felaket kapılarını çaldı. Haşhâşî yayılcılığı için elverişli bir bölge olarak gözüken Hasbiye bölgesindeki Vâdiü't-Teym; Dürzîler'den, Nusayrîler'den ve diğer heretiklerden oluşan karma bir halk

²² İbn el-Kalanisi, s. 214 (nşr. Gibb, s. 177); el-Azimi, s. 397; Kemaleddin (RHC, or., III), s. 654-656; Sibt İbnü'l-Cevzi (nşr. Jewett), s. 71, Hicri 519 tarihli; İbnü'l-Esîr, el-Kamil, X, 446-447 (RHC, Or., I, 364); Atabeks, s. 58; Butsan (nşr. Cahen), s. 120; Anonim, Syriac Chronicle, in corpus scriptorum christianorum orientaliun, Scriptorum Syri, series III, c. XV; nşr. A. S. Tritton eklerle H. A. R. Gibb tarafından, "The First and Second Crusade from an Anonymous Syriac Chronicle," Journal of the Royal Asiatic Society, 1933, s. 69-101, 273-305; Defrémercy, "Ismaéliens de Syrie," Journal Asiatique, III, 408-411; Quatremère, "Notice historique sur les Ismaéliens," s. 351; Cahen, La Syrie du nord, s. 304.

tarafından iskan edildi. Bölgenin idarecilerinden biri olan Barak İbn Cendel esir alınarak kallesçe öldürüldü ve kısa bir süre sonra Behram ve birlikleri Vadi'yi işgal etmeye giriştiler. Öldürülen adamın kardeşi olup intikam yemini etmiş olan Dahhâk İbn Cendel'in güçlü direnişi ile karşılaştılar. Şiddetli bir çarpışmanın sonunda Haşhâşîler mağlup edildi ve Behram öldürüldü.²³

Behram'ın ardından Banyas'ın idaresi, yine bir İranlı olup onun politika ve faaliyetlerini sürdüren İsmail'e geçti. Vezir el-Mezdegânî desteğini sürdürdü. Fakat bir süre sonra "son" geldi. 1128'de Tuğtegin'in ölümünü, Rıdvan'ın ölümünün ardından Halep'te meydana gelmiş olan tepkiye benzer olan bir anti-İsmâîlî hareket takip etti. Burada da ilk adım, şehrin yöneticisi olup mezhebin ateşli bir karşıtı ve vezirin düşmanı olan Mufarric İbn el-Hasan İbn es-Sûffî'den geldi. Şehir hakiminin yanı sıra, askeri yönetici Yusuf İbn Firûz ve Tuğtegin'in oğlu ve varisi Bõri'nin desteğiyle darbeyi hazırladı. 4 Eylül 1129'da düğmeye bastı. Kabul töreninde onun emriyle öldürülen vezirin başı kesildi ve alenen teşhir edildi. Haber yayılırken şehrin asker ve ayaktakımı, öldürmek ve yağmalamak üzere Haşhâşîler'e saldırdı. "Ertesi sabah, şehrin Bâtınîler'den temizlenmiş olan cadde ve sokaklarında, köpekler havlayarak cesetleri parçalıyorlardı." Kurbanların arasında, Ebu Tahir'in müridi ve İbn el-Kalânîsî'ye göre bütün olanların esas nedeni olan Sâdi isimli azatlı da vardı. Bu harekette öldürülen Haşhâşîler'in sayısını, İbnü'-Esîr 6.000, Sıbt İbnü'l-Cevzî 10.000 ve Bustân'ın yazarı 20.000 olarak kaydetmiştir. Bulduğu yerin savunulabilecek konumda olmadığını gören İsmail, kaleyi Frenkler'e teslim ederek Frenk topraklarına kaçtı. 1130 yılının başlarında öldü. İbnü'l-Esîr tarafından kaydedilen, fakat diğer kaynaklar tarafından doğrulanmamış olan, vezir ve İsmâîlîler'in, Şam'ı Frenkler'e teslim etmeye yönelik olarak düzenlemiş oldukları komplo, muhtemelen düşmanlarının uydurmuş olduğu bir hikayedir.²⁴

²³ İbn el-Kalânîsî, p. 215, 221-222 (trc. Gibb, s. 179-180, 187-191; İbn el-Esir, Kamil, X, 445-446, 461-462 (RHC, Or., I, 366-368, 383-384); el-Azimi, s. 397, 400-401; Bustan, s. 120-121; Sıbt İbnü'l-Cevzi, s. 72; Michael de Syrian, Chronique (nşr. J. B. Chabot, c. 4, Paris, 1899-1910), III, 239-240; Anonymous Syriac Chronicle, trc. A. S. Triton, c. 98-99; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., s. 411; Quatremère, op. Cit., s. 348'den 351'e kadar; Cahen, op. cit., s. 347.

²⁴ İbn el-Kalânîsî, s. 223-224 (trc. Gibb, s. 192-194); Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 80 (RHC, Or., III, 567'de özetlenmiştir.); İbnü'l-Esir, Kamil, X, 461-463 (RHC, Or., I, 384-385); Butsan, s. 121; William of Tyre, XIV, 19; Bar Hebraeus, s. 254; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," Journal Asiatique, III, 413-414; Quatremère, "Notice historique sur les Ismaéliens," s. 350-351; Cahen, La Syrie du nord, s. 348.

Böri ve arkadaşlarının, Haşhâşîler'in intikamına karşı kendilerini korumak için, zırh giyerek ve yanlarında ağır silahlı muhafızlar bulundurarak önlemlerini almaları yeterli olmadı. Darbe patlak verdiğinde, Suriye *dâileri* geçici olarak dağıtılmıştı ve bölge, tarikatın merkezi olan Alamut'tan idare ediliyordu. Böri, 7 Mayıs 1131'de hizmetinde bulunan Türk askerleri kılığındaki iki İranlı tarafından düzenlenen saldırıda yaralandı. Haşhâşîler, muhafızlar tarafından öldürüldüler, fakat Böri de aldığı yaraların etkisiyle bir sonraki yıl öldü. Bu başarılı saldırıya rağmen Haşhâşîler, hiçbir zaman Şam'daki eski konumlarını tekrar elde edemediler. İşin aslı, böyle güçlü bir ortodoksinin hakim olduğu bir şehirde, bunu başarabilme şansları da pek yüksek değildi.²⁵

Bu dönemde Haşhâşîler, Türklerin yanında başka bir düşmanla da mücadele ettiler. Nizarî İmam silsilesinin destekçileri, kendi adaylarının Kahire'deki gâsıb Fâtımî halifesinin yerine geçmesine yönelik umutlarını henüz kaybetmemişlerdi. XII. Yüzyılın ilk yarısı boyunca Mısır'da patlak veren ve bastırılan birden fazla Nizarî yanlısı isyan, Kahire'deki hükümeti, uyrukları arasında yaptığı Nizarî karşıtı propagandaya daha fazla önem vermeye itti. Halife el-Âmir, Nizarî iddialarını reddeden ve ardıllık hakkının kendi soyuna ait olduğunu savunan özel bir ferman yayımladı. Anlatıldığına göre, Fâtımî dâisi bu fermanı Şam Haşhâşîleri'ne okuduğu zaman ortalık karıştı ve ferman Haşhâşîler'den birisinin üzerinde öyle bir etki yaptı ki; fermanı, sonundaki boşluğa bir reddiye ekleyecek olan liderine gönderdi. Nizarî lider bu reddiyeyi Şam'da Fâtımîlerle yapılan bir toplantıda okudu. Fâtımî dâisi buna cevap vermek için halifenin desteğine başvurucu, kendisine Müsta'li düşünceleri temel alan ek bir açıklama gönderildi. Bu olaylar muhtemelen, Haşhâşîler'in arasında Fâtımî hükümeti adına casusluk yaptığı iddia edilen bir kişinin, 1120 yılında Şam'da bir Haşhâşî tarafından düzenlenen cinayete kurban gitmesi ile bağlantılıdır.²⁶

Ayrıca Haşhâşîler, Fâtımî rakiplerine karşı daha özgün ve güçlü kanıtlar kullandılar. Nizar'ın imametten mahrum edilmesinin baş sorumlusu olan

²⁵ İbn el-Kalânîsî, s. 230 (trc. Gibb, s. 202-204); İbnü'l-Esir, Kamil, X, 471-472; Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 83; el-Azimi, s. 404; Butsan, s. 122; Anonymous Syriac Chronicle, s. 273; Michael de Syrian, Chronique, III, 240; Defreméry, "Ismaéliens de Syrie," op., cit., III, 416; Quatremère, op. cit., s. 352.

²⁶ S. M. Stern, "The Epistle of The Fatimid Caliph el-Amir," Journal of the Royal Asiatic Society, 1950, s. 20-31. Cf. Defrémercy, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., III, 402-403; Quatremère, op. cit., s. 347.

başkomutan el-Efdal, 1121 yılında öldürüldü. İbn el-Kalânîsî, cinayetin Haşhâşîler'e atfedilmesini "temelsiz bir iddia ve asılsız bir iftira" olarak görerek suçu, el-Efdal'in vesayetinin el-Âmir'in zoruna gitmesine bağlamasına rağmen Haşhâşîler'in, bu kadar işlerine gelen bir cinayete karışmış olmaları imkansız değildir. 1130 yılında Kahire'de düzenlenen ve el-Âmir'in kendisinin öldürüldüğü cinayetin on Haşhâşî tarafından düzenlendiği konusunda ise hiç kuşku yoktur. Nizarîler'in ona kin beslemesi doğal ve bilinen bir şey olup, Behram'ın ölümünden sonra başını, ellerini ve yüzüğünü Vâdiü't-Teymlî bir yerlinin Kahire'ye götürerek karşılığında ödül ve şeref elbisesi almasıyla bağlantılıdır.²⁷

Bu dönemde var olan Haşhâşî-Frenk ilişkileri azdır. Geç dönem İslam kaynaklarında var olan İsmâîlîler'in düşmanla işbirliği yaptığı yönündeki kayıtlar, muhtemelen Yakındoğu Müslümanların çoğunun zihnini İslam için savaşma düşüncesinin doldurduğu sonraki dönemin zihniyetinin bir ürünüdür. Bu dönemde Haşhâşîler'in, Suriye'deki Müslüman kesimin dinsel bölünmelere karşı takındığı genel ilgisizlik tavrını paylaştıkları söylenebilir. Bilindiği kadarıyla hiçbir Frenk, fedâilerin hançerlerine hedef olmadı, fakat Haşhâşî güçleri ile Haçlı orduları en az iki kez çatışmaya girdiler. Diğer taraftan, hem Halepli hem de Banyaslı Haşhâşî sığınmacılar, Frenk topraklarında kendileri için bir sığınak bulmaya çalıştılar. Terk etmek zorunda kaldıkları Banyas'ı Müslüman idarecilere değil de Frenklere teslim etmeyi tercih etmeleri, her hâlükarda coğrafi bir meseleden ibaretti.

Suriye'de müstahkem kale elde etmeyi amaçlayan üçüncü ve başarılı girişimlerinin ardından yirmi yıl boyunca çalışmalarını Cebel es-Summak'ta harekete geçtikleri ilk yerin kuzeybatısındaki Cebel Bahra'ya taşımakla meşgul oldular. Onların teşkilatlanmalarını, Frenkler tarafından bölgenin kontrolünü ele geçirmek amacıyla düzenlenen başarısız bir saldırı takip etti. 1132/33 yılında Kehf Beyi Seyfû'l-Mülk İbn 'Amrûn, önceki yıl Frenkler'den geri aldığı el-Kadmus dağ kalesini Haşhâşîler'e sattı. Birkaç yıl sonra oğlu Musa, kuzenleriyle sürdürdüğü veraset mücadelesi sırasında el-Kehf kalesini kendi

²⁷ El-Efdal cinayeti ile ilgili olarak bakınız, İbn el-Kalanisi, s. 203 (trc. Gibb, p. 163); Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 64; İbnü'l-Esir, Kamil, X. 416; İbn Müyesser, Ahbar-u Mısır (nşr. H. Massé Annales d'Egypte, Cairo, 1919), s. 63; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., III, 403-405. El-Amir ile ilgili olarak bakınız, el-Makrizi, el-Khitat (c. 2 Balaq, 1853-1854), II, 182; İlti'az el-Hunefa, MS. Saray 3013, İstanbul (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyal, Kahire, 1948), MS'nin 132a yaprağı; İbn Hammad, Ahbar el-Müluk Bani-'Ubeyd (nşr. ve trc. M. Vonderbeyden, Cezayir ve Paris, 1927), s. 60, 92; İbn Müyesser, s. 72; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., III, 415-416.

elleriyle onlara teslim etti. 1136/37 yılında Harîbe'deki Frenk garnizonu, Hama yöneticisi İbn Salah tarafından geçici olarak şehirden çıkarıldıktan sonra kontrolü tekrar ele geçirmeyi başaran bir grup Haşhâşî tarafından kovuldu. 1127/28 yılında Münkız Oğulları tarafından satın alınan ve yönetici olarak Sungur'un tayin edildiği Haşhâşî kalelerinin en önemlisi olan Masyaf, 1140/41 yılında ele geçirildi. El-Havâbi, er-Rusâfe, el-Kuleya ve el-Menîka gibi öteki Haşhâşî kaleleri de, elde edilme tarih ve biçimleri pek bilinmese bile, aşağı yukarı aynı dönemde ele geçirildiler.²⁸

Bu sakin takviye süreci boyunca, Haşhâşîler'in dış dünya üzerindeki etkisi ve tarihçilerin verdikleri onlarla ilgili bilgiler azdır. Onlardan çok az kişi tanınmaktaydı. Ebu Muhammed olarak bilinen Sinan'dan önceki son baş dâi, El-Kadmus'u ele geçiren Ebu'l-Feth adlı biri idi. Antakyalı Raymond'un Nureddin'e karşı düzenlediği seferde onunla işbirliği yapan Ali İbn Vefa adlı Kürt asıllı bir Haşhâşî lideri, 1149 yılında İnad'da savaş meydanında onunla birlikte can verdi. Bu yıllarda düzenlenmiş olan yalnızca iki suikast kaydedilmiştir. Haşhâşîler, 1149'da, 1128 yılında Behram'a karşı gösterdiği başarılı direnişten dolayı Vâdiü't-Teym yöneticisi Dahhâk İbn Cendel'den intikam aldılar.²⁹ Bir ya da iki yıl sonra, ilk Frenk kurbanları olan Tripolili II. Raymond'u bu şehrin kapısında öldürdüler.³⁰

Haşhâşîler'in bu yıllarda yürüttükleri politikanın sadece genel hatları anlaşılabilir. Zengî'ye ve ülkesine karşı besledikleri şey, yalnızca düşmanlıktı. Musul'un Türk yöneticisi her zaman Atabeglerin en güçlüsü olmuştu. İran'ın merkezleri ile olan Haşhâşî iletişim hattı üzerinde olması ve Haşhâşîler'e karşı daimi bir tehdit konumunda olan doğudaki Selçuklu idarecileriyle dostça ilişkiler içinde olması, Haşhâşîler'in Suriye'nin içlerine doğru olan yayılma eğilimini şiddetlendirdi. Mevdûd ve el-Porsûkî zaten öldürülmüşlerdi. Zengiler birkaç kez tehdit edilmişti. Halep'in 1128'de Zengiler tarafından işgal edilmesinden sonra İsmâilî tehlikesi daha doğrudan bir hal aldı. 1148'de o zamana kadar Halep'te kullanılan namaza çağırma yöntemini Nureddin'in ilga ettiğini görüyoruz.³¹ Şehirdeki İsmâilîler'e ve diğer Şîîler'e karşı güçlü fakat etkisiz bir tepki uyandıran bu adım, heretiklere savaş açılması

²⁸ Cahen, *La Syrie du nord*, s. 353-354, ayrıntılı olarak gördüğümüz ana kaynaklar.

²⁹ İbn el-Kalânîsî, s. 303.

³⁰ İbn el-Furât, *Tarihü'd-Düvel ve'l-Mülük* (c. VII-IX nşr. C. K. Zurayk, c. 4, Beyrut, 1936-1942), VIII, 79; William of Tyre, XVII, 19; Defréremery, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, III, 421; Quatremère, "Notice Historique sur les Ismaéliens," s. 352.

³¹ İbn el-Kalânîsî, s. 301.

anlamına geliyordu. Bu koşullarda, zamanın Suriyesi'nde Zengilere karşı etkin bir direniş gösterebilecek tek lider olan Antakyalı Raymond'un yanında savaşan bir Haşhâşî birliğini görmek sürpriz değildir.

Bu arada Suriye'deki Haşhâşî liderlerinin en büyüğü komuta mevkiindeydi. Reşîdeddin olarak tanınan Sinan İbn Selman İbn Muhammed, Basra civarında, Vâsıt yolu üzerindeki bir köy olan Akr es-Sudan'ın yerlisiydi. O, farklı bir şekilde; simyacı, müderris ve Basra'nın önde gelenlerinden birinin oğlu olarak tanımlandı. Radikal Şîîliğe duyduğu merak, ani bir şekilde evden ayrılması ve büyük usta Kiyâ Muhammed tarafından iyi bir şekilde karşılandığı, kendisine İsmâîlî teoloji ve felsefenin öğretildiği Alamut'a bir seyahat yapması için ona yol gösterdi. 1162'de Kiyâ Muhammed'in ölümünden sonra onun ardılı, Sinan'ı Alamut'un temsilcisi olarak Suriye'ye gönderdi. Kemaleddin tarafından alıntı yapılan bir tarihçi, Sinan'a yapılan bir ziyaretin ve Sinan'ın Suriye'ye yaptığı seyahati anlattığı esnada onunla yapılan bir konuşmanın çağdaş bir tasvirini kaydeder: "O, (Büyük Şeyh) beni Suriye'ye temsilci olarak gönderdi. Bana emirler ve mektuplar verdi. Musul'a vardım ve marangozlarının (*date-seller*) camisinde kaldım. Oradan Rakka'ya gittim. Oradaki dava arkadaşlarımdan birine mektup getirmiştım; mektubu ona teslim ettiğim zaman, tedarik ettiği erzak maddelerini Halep'e taşımam için bana bir binek hayvanı verdi. Orada, mektup getirdiğim bir başkasıyla buluştum, bana bir binek hayvanı verdi ve beni, kalmak için emir aldığım el-Kehf'e gönderdi. Sözü geçen bir kişi olan Şeyh Muhammed'in dağlarda ölmesine kadar orada kaldım." Sonra Sinan, veraset ve Alamut'un emri gereğince eninde sonunda gerçekleşecek olan kendi ardıllığı ile ilgili bir tartışmayı betimler. Bu hikayenin temel noktaları başka kaynaklar tarafından doğrulanır ve Sinan'ın, el-Kehf'te kaldığı yedi yılı anlatan İsmâîlî biyografisi tarafından ayrıntılı olarak ortaya konulur.³²

Hemen işe koyulan Sinan'ın ilk görevi, yeni ülkesini güçlendirmektir. Er-Rusâfe ve el-Havâbi kalelerini yeniden inşa etti, bir hile ile el-Uleyka'yı ele geçirip yeniden tahkim ederek topraklarını birleştirdi. Kemaleddin tarafından kaydedilen bir hikayeye göre, Alamut'un büyük ustası, onun güç ve bağımsızlığından korkarak onu öldürmeleri için hepsi de Sinan'ın tedbirli oluşundan dolayı başarısız olan birkaç ajanını gönderdi. Bu durum, Suriyeli Haşhâşî liderleri arasında yalnız kalan Sinan'ın Alamut'un otoritesinden

³² Sinan konusunda bakınız: Defrémery, "Ismaeliens de Syrie," *Journal Asiatique*, V, 5; Guyard, "Un Grand Maltre"; Ivanow, "Rashid ed-din el-Sinan," *Encyclopedia of Islam*; Bernard Lewis, "Three Biographies," s. 327-328, 336-344.

kurtulması ve bütünüyle bağımsız bir politika izlemesi sonucunu doğurdu. Suriyeli İsmâîlîler arasında modern zamanlara kadar korunmuş olan ve onun adını taşıyan kuramsal fragmanlarda bu tabloyu ortaya koyan bazı kayıtlar vardır. Bunlar, Alamut'a, büyük imamlarına ya da Nizari imamlarına gönderme yapmazlar fakat Sinan'ın ulu lider ve Tanrı'nın vücut bulmuş hali olduğunu ilan ederler. Bu iddiadan, Suriyeli Müslüman kaynaklar ve 1184/1185 yılında bölgeyi ziyaret eden İspanyol Arap seyyah İbn Cübeyr tarafından da bahsedilmişti. Yandaşlarının bazıları Sinan'dan bile çok uzağa gittiler. 1176/1177'de, Kemaleddin, Cebel es-Summak halkının, Tanrılarının Sinan olduğunu ilan ettiklerini ifade ettikten sonra, "kendilerini tamamen sefahat ve kötülüklerin kucağına bıraktılar. Kendilerine namuslu diyen kadın ve erkekler içki meclislerinde birlikte oturuyor; erkekler, kız kardeşlerinden ve kızlarından sakınmıyorlar ve kadınlar erkek elbiseleri giyiyor. Onlardan biri, Sinan'ın, Tanrısı olduğunu söyledi." El-Melik es-Salih, Halep ordusunu onlara karşı gönderdi fakat onlar, kendilerini savunabilecekleri dağlara çekildiler. Olaylarla ilgili bir soruşturma yapan Sinan, sorumluluğu kabul etmedi ve geri gelmeye ikna ettiği Halepliler'e karşı bir saldırı düzenleyerek onları yok etti. Diğer kaynaklar, bu yıllarda, onlara öykünen benzer gruplardan bahsederler.³³

Sinan'ın idaresi altında bulunan Haşhâşîler'in politikaları hakkındaki bilgimiz, onların bir dizi olayda kesin olarak rol oynadıklarını ortaya koyar: Selahaddin'e düzenlenen ve onun Masyaf'a başarısız bir saldırı düzenlemesine neden olan iki suikast; İbn el-Acemi'nin Halep'te öldürülmesi; Halep yangını; Montferratlı Conrad cinayeti... Bunun yanında Nureddin ve Selahaddin'e tehdit mektupları gönderildiğine ve Tuledalı Benjamin'in kaydına göre, 1167'de Trablusgarb Kontluğu ile Haşhâşîler'in arasında var olan bir savaş durumuna dair belirsiz rivayetler vardır. İslam birliğinin ve ortodoksisinin mimarı ve kutsal savaşın (Arapça, cihad) savunucusu olarak Selahaddin'in yükselişi, ilk başta ona Haşhâşîler'in düşmanlarının lideri olma pozisyonunu kazandırdı ve onları kaçınılmaz olarak şimdi baş düşmanları olan Musul ve Halep'teki Zengiler'e daha olumlu bakmaya yönlendirdi. Selahaddin, 1181/1182 yılında Bağdat'taki halifeye yazılmış olan mektuplarda, Musul hükümdarlarını, heretik

³³ İbn Cübeyr, Rihle, (nşr. William Wright, rev. By M. J. de Goeje; Leyden and Londra, 1907), s. 255; trc. By. R. J. C. Broadhurat, The Travels of Ibn Jubair (Londra 1952), s. 264. Bustan, s. 136, yalnız bu olayları A. H. 561'e koyar. Kemaleddin'e bakınız, MS 193b (Blochet, ROL, IV [1896], 147-148); Lewis, "Three Biographies," s. 338; Defrémery, "Ismaeliens de Syrie," op. cit., V, 8-9; Quartemère, "Notice Historique sur les Ismaeliens," s. 354-355; Cahen, La Syrie du nord, s. 377.

Haşhâşîlerle ittifak içinde olmakla ve onlarla kafir Frenkler arasında bağlantı kurmakla itham eder. Onların, Haşhâşîler'e kale, toprak ve Halep'te bir propaganda bürosu vaat ettiklerinden, hem Sinan'a hem de konta ajanlar gönderdiklerinden söz eder ve kendisinin; Frenk kafirliği, Haşhâşî heretizmi ve Zengi ihanetinin oluşturduğu üçlü tehdide karşı icra ettiği İslam'ın savunucusu rolünü vurgular.³⁴ Geç dönemlerin cihat zihniyetinden bizzat etkilenmiş olan Sinan'ın İsmâîlî biyografisinin yazarı, kahramanını Haçlılar'a karşı verilen kutsal savaşta Selahaddin'in müttefiki olarak resmeder. Görmüş olduğumuz gibi, her iki durum da farklı zamanlarda doğru olabilir. Her ne kadar Selahaddin, düşmanları arasında var olan işbirliğini, muhtemelen Zengileri gözden düşürmek için abartarak anlatmış olsa da, çok sayıda düşmanın birbirlerine saldırmaktan ziyade ona saldırmaya odaklanmaları oldukça doğaldı. Tyre'li William tarafından anlatılan, Haşhâşîler'in Hıritiyanlığı kabul etmeye yönelik teklifleri ile ilgili ilginç hikaye, Kudüs kralı ile Sinan arasında mevcut olan gerçek bir uzlaşmayı yansıtır.³⁵

Selahaddin'in hayatına yönelik olarak düzenlenen ilk Haşhâşî saldırısı, Aralık 1174 ya da Ocak 1175'te Halep kuşatması sırasında gerçekleştirildi. Selahaddin'in yaşamöyküsü yazarlarına göre, sözde hükümdar olan Zengi'nin çocuğu adına şehri idare eden Gümüştengin, Sinan'a, Selahaddin'e suikast düzenlenmesi karşılığında toprak ve para öneren elçiler gönderdi. Soğuk bir kış günü karargâha sızan seçkin ajanlar, komşuları olan Ebu Kubeys'in emiri tarafından teşhis edildiler. Emir, onları sorguya çektikten sonra derhal idam ettirdi. Bunun ardından meydana gelen arbedede bir çok insan öldürüldü. Ancak, Selahaddin yara almadan kurtuldu. Sonraki yıl, Sinan başka bir saldırı düzenleme kararı aldı ve 22 Mayıs 1176'da, asker kılığına girerek orduya sızan Haşhâşîler, Azaz kuşatmasında iken Selahaddin'e saldırdılar. Selahaddin'in, zırhı sayesinde yalnızca hafif yaralar aldığı bu çatışmada, bazıları saldırı sırasında öldürülen emirler tarafından saldırganların hakkından gelindi. Bazı kaynaklar, bu ikinci saldırıda Gümüştengin'in de desteği olduğunu kaydederler. Bu olaylardan sonra daha ciddi önlemler almaya başlayan Selahaddin, tahtadan inşa edilmiş bir kulede uyumaya başladı ve kendisine ulaşma yönteminin kimse tarafından bilinmemesini sağladı.

³⁴ Ebu Shame, *Kitabü'r-Ravzateyn*, (c. 2 Cahire 1871, 1872), II, 23-24; Defréremy, "Ismaeliens de Syrie," op. cit., V, 29-30; B. Lewis, "Saladin and The Assassins," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XV (1953), 239-245.

³⁵ William of Tyre, XX, 29-30; Quatremère, "Notice historique sur les Ismaeliens," s. 353-354.

Selahaddin'in hayatına kasteden bu iki saldırının düzenlenmesi sırasında, Gümüştegin'in teşviklerinin kendisi için birincil neden olması mümkün olmayan Sinan, Gümüştegin ile birlikte hareket ediyordu. Sinan'ın kendi nedenleri ile hareket etmesi her ne kadar olasıysa da, Gümüştegin'in yardımını kabul ederek hem maddi hem de taktik faydalar elde etti. Durumun anlatıldığı söz konusu mektup, 1174 yılında Selahaddin tarafından Kahire'den halifeye gönderildi. Aynı yıl, Mısır'da Fâtımîler adına düzenlenen başarısız komplonun liderleri, Sinan'a, ortak inançlarını vurgulayan, onu Selahaddin'e karşı harekete geçmeye teşvik eden bir mektup yazdılar. Suriye ve İran'daki Nizarî İsmâîlîler, gâsıp olarak gördükleri Kahire'deki son Fâtımîler'e sadık değildiler. Fâtımî unsurlar, neredeyse yarım yüzyıldan beri, liderliğini kendilerine kabul ettirmeye çalışan Fâtımî halifesi el-Âmir'e karşı Suriye Haşhâşîleri'nin yardımını elde etmeye çalışıyorlardı. Sinan'ın, Mısır'daki komplonun kesin olarak ezilmesinden sonra, onların çıkarlarını temsil etmesi olanak dışı olmasına rağmen, taktik nedenlerden dolayı Mısırlı komplocularla işbirliğine sıcak bakması mümkündür. Sinan'ın, Selahaddin'e yönelik olan saldırısının, Sıbt İbnü'l-Cevzî'in anlattığı hikayede kayıtlı olan nedeni, tuhaftır ki, çağdaş tarihçiler tarafından bahsedilmiş olmasa bile daha olasıdır. Sıbt'a göre, 1174/1175'te, Irak'ta bulunan ve Şii karşıtı bir tarikat olan Nübûviyye'ye mensup on bin atlı, el-Bâb ve Buzâa'daki İsmâîlî merkezlerine saldırarak on üç bin İsmâîlî'yi katlettiler, mallarını ganimet olarak aldılar ve bir çoğunu da esir ettiler. İsmâîlîler'in şaşkınlığından yararlanarak ordusunu onların üzerine gönderen Selahaddin; Sarmin, Maarratü'l-Mısırın ve Cebel es-Summak'a saldırarak sözü edilen yerlerdeki ahalinin çoğunu öldürdü. Ne yazık ki Sıbt, bu olayların hangi ayda meydana geldiğinden söz etmiyor; ancak eğer görüldüğü gibiyse, Selahaddin'in, ordusunun kuzeyden Halep'e doğru ilerlediği sırada gerçekleştirdiği bu saldırılar, Haşhâşîler'in ona neden saldırdıklarını izah eder. Bu izah olmasa bile, şurası kesinlikle açıktır ki, Selahaddin'in, Müslümanları birleştiren politikasıyla Suriye'de başlıca güç olarak ortaya çıkışı, tehlikeli bir düşman olarak kabul edilmesi için yeterliydi.

Ağustos 1176'da intikam almak için Haşhâşî topraklarına giren Selahaddin, Masyaf Kalesini kuşattı. Onun geri çekilişi ile ilgili değişik yorumlar vardır. Diğer Arap kaynakları tarafından da olumlanan İmâdeddin, bunu, Haşhâşî komşularının kendisinden arabuluculuk etmesini rica etmeleri üzerine aracılık yapan Selahaddin'in amcası Hama hükümdarı Şihâbeddin Mahmud İbn Takaş'ın arabuluculuğuna atfeder. İbn Ebî Taiyi, daha inandırıcı

bir sebep olarak, başka bir yerde olan Selahaddin'in aceleyle buraya gelmesine neden olan Frenklerin Bekâa Vadisi saldırısını ekler. Kemaleddin'in yorumunda, Hama yöneticisini arabuluculuk için çağırının Selahaddin olduğu ve görünüşe göre Haşhâşî taktiklerinden biri olan terörün sonucu olarak barış istediği kaydedilmiştir. İsmâîlî yorumunda, Selahaddin'in, Sinan'ın mucize kabilinden taktikleriyle dehşete düşürüldüğü ve Hama yöneticisinin onun adına, selamle çekip gitmesi için Haşhâşîlerle ilişki kurduğunu görmekteyiz. Selahaddin çekilmeyi kabul etmiş, Sinan ona müsaade etmiş ve ikisi çok iyi dost olmuşlardır. Açık bir şekilde efsane kabilinden olan İsmâîlî anlatımının, bir anlamda anlaşmaya varıldığı gerçeğini de içerdiği görülüyor. Tabi olarak, Masyaf'tan çekilmesinden sonra Haşhâşîler tarafından Selahaddin'e yönelik bazı hareketler olduğuna dair ipuçları olsa da, alenen saldırı düzenlendiğine tanık olmuyoruz.³⁶

31 Ağustos 1177'de işlenen bir sonraki cinayet, Halep hükümdarı el-Melik es-Salih Zengi'nin veziri ve Nureddin'in ilk veziri olan Şihâbeddin Ebu Salih İbn el-Acemi cinayeti idi. Vezirin iki uşağı tarafından düzenlenen başarısız saldırıların ardından gelen bu suikast, Suriyeli tarihçiler tarafından, Sinan'a gönderdiği, bu eylemi öneren bir mektupta, el-Melik es-Salih'in imzasını taklit eden Gümüştegin'in entrikalarına atfedilir. Sorguya çekildikleri zaman, yalnızca el-Melik es-Salih'in emirlerini yerine getirdiklerini itiraf eden Haşhâşîler'in söyledikleri, bu hikayeyi kanıtlar. Gerçek, daha sonra, Sinan ile el-Melik es-Salih arasında yapılan mektuplaşmalarda ortaya çıktı. Gümüştegin'in düşmanları, onun çöküşünü sağlayacak olan fırsatı ele geçirdiler. Bu hikaye ne kadar doğru olursa olsun, vezirin ölümü ve peşi sıra gelen güvensizlik ve ihtilaf Selahaddin tarafından hoş karşılanamazdı. Halep ve Sinan arasındaki gedik büyümeye devam etti. El-Melik es-Salih, 1179/1180'de el-Hacîra'yı Haşhâşîler'in elinden aldı. Protestoları sonuç vermeyen Sinan, ajanlarını, büyük hasara neden olan pazaryerlerini yakma eylemlerini gerçekleştirmek üzere Halep'e gönderdi. Kundakçıların hiçbirisi yakalanamadı. –gerçek şu ki, onlar şehirdeki yerel desteği hala ellerinde tutuyorlardı.³⁷

Üçüncü Haçlı seferinin arifesine kadar olan dönemi kapsayan bu ciltte bize ayrılan yeri fazlasıyla aşmış olmamıza rağmen, Haşhâşîler'in tamamlamak

³⁶ Selahaddin'e yönelik iki suikast teşebbüsü ve Masyaf saldırısı ile ilgili olarak bakınız: Bernard Lewis, "Saladin and The Assassins".

³⁷ Defrémy, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, V, 20-25; Quatremère, "Notice Histaorique sur les Ismaeliens," s. 355-357; Lewis, "Saladin and the Assassins," n. 21.

için bu bölüme biraz daha devam edilmesi gerekiyor. 28 Nisan 1192'de en başarılı eylemlerini gerçekleştirdiler –Tyre'de işlenen Montferratlı Marki Conrad cinayeti. Kaynakların çoğunun da müttefik olduğu gibi, katiller, keşiş kılığına girerek marki ve piskoposun güvenini kazandılar. Sonra da fırsat çıkınca onu hançerlediler. Anlattıkları, kesinlikle söz konusu dönemde Tyre'de bulunan Selahaddin'in elçisinin raporuna dayanan Bahaeddin'nin söylediklerine göre, iki Haşhâşî yakalanarak sorguya çekildikleri zaman, kendilerini bu cinayete İngiltere kralının teşvik ettiğini itiraf ettiler. Batı kaynaklarının bazılarını ve doğu kaynaklarının çoğunu göz önünde bulundurduğunda, yapılan itiraflar konusunda bazı kuşklar olduğu görülmektedir. Richard'ın, markinin kayboluşuna duyduğu açık ilgi, himayesinde olan Champagneli Kont Henry'nin şüphe dolu bir hızla Conrad'ın duluyla evlenmesi ve Latin krallığının tahtını ele geçirmeyi başarması, hikayeye farklı bir hava katmaktadır –bir kimse o dönemde yaygın bir güven duygusunun bulunduğunu kolayca anlayabilir-. Fakat, itirafta bulunan Haşhâşîler'in doğruyu söyleyip söylemedikleri bir başka sorundur. İbnü'l-Esîr, Selahaddin'in hoşlanmamasına rağmen, Frenkler arasında Richard'a duyulan yaygın güvenden açıkça bahseder. Selahaddin'i *azmettirici* olarak kaydeder, hatta iş için Sinan'a ödediği paranın miktarından bile haberdardır. Hem Richard'ı hem de markiyi öldürmeye yönelik olan plan, Richard'ı öldürmenin mümkün olmadığı anlaşılınca suya düşmüştür. İsmâilî biyografi, girişimi Selahaddin'in onay ve işbirliği ile Sinan'a atfeder, ancak burada da yazarın, kahramanını, kutsal savaşında Selahaddin'in sadık bir müttefiki olarak gösterme isteği açık olarak görülür. Bunun karşılığında da Selahaddin'in, Haşhâşîler'in, Kahire, Şam, Humus, Hama, Halep ve diğer şehirlerde propaganda evleri kurma hakkını da kapsayan çoğu ayrıcalığını garantilediği gibi imkansız bir bilgiyi de ekler. Bu hikayede, Selahaddin tarafından Masyaf antlaşmasından sonra Haşhâşîler'in belirli ölçüde tanınmasının abartılı bir hatırasını fark etmekteyiz. Öte yandan İmâdeddin, kendisi de bir Haçlı liderlerinden biri olmasına rağmen Conrad'ın, Richard'dan daha saygıdeğer bir düşman olması ve öldüğünde Selahaddin ile bağlantı içinde olmasına atfen, Selahaddin'in bu cinayette parmağı olmadığını söyler. Öte tarafta ise, Conrad cinayeti barış ve anlaşma yanlısı olan Richard'ın korkusunu ortadan kaldırarak savaşta devam etme konusunda onu cesaretlendirmiştir.³⁸

³⁸ Baha ad-Din, an-Nawadir as-Sultaniyah, s. 165; Abu Shamah, II, 196; İmadeddin, el-Fazl el-Quasi (nşr. C. de Landberg, Conquis de la Syrie..., Leyden, 1888), s. 420-422; İbnü'l-Athir, Kamil, XII, 51 (RHC, Or., II, 58-59); Bar Hebraeus, s. 339; Nicetas Choniates, Historia (RHC,

Bu ve bundan önceki cinayet Haşhâşî tarihindeki önemli bir meseleyi kanıt açısından besler. 1103 ve 1273 yılları arasında Suriye'e işlendikleri kaydedilen cinayetlerin hemen hemen yarısı, o ya da bu kaynak tarafından üçüncü odaklarla ilişkilendirilir. Hikaye bazen, gerçek katillerin itiraflarının delil olarak kabul edildiği bir temel üzerine inşa edilir. Ancak, Haşhâşîler'in yalnızca kiralık bir boğaz-kesici grup olmadığı, aynı zamanda, fanatik bir şekilde kendilerini adadıkları, eninde sonunda Nizar'ın soyundan gelen imamların idaresi altında bütün İslam dünyasını kapsayan yeni bir Fâtımî İmparatorluğu inşa etmekten daha düşük bir amaca odaklanmış olan dinsel bir fırkanın taraftarları oldukları unutulmamalıdır. Sinan'ın bu idealden bazı tavizler vermiş olmasına ve bazı cinayetlerin, tarikatın geçici müttelikleri ile birlikte planlanmış olmasına rağmen, bu dönemde fedâilerin hançerlerinin temel anlamda kiralık olması imkansızdır. Cinayetler politik amaçlarla ya da daha farklı bir şekilde planlanmış olsalar bile, gerçek katillerin, teşvikçinin ya da müttelikin kimliğini biliyor olmaları yine de mümkün değildi. Fakat Haşhâşîler'in, modern bir ifade ile "saklı hikaye" diye adlandırılabilir olan bir misyon ortaya koymaları, sahnedeki en iyi karakteri alaşağı ediyor. Bu, karşı tarafta güvensizlik ve kuşku tohumlarının ekilmesi için artı bir avantaj olarak ortaya çıkar. İbn el-Acemi ve Montferratlı Conrad cinayetleri bunun en iyi örnekleridir. Halep'te Gümüştegin'e, Franklar arasında da Richard'a atılan kuşku tohumları, problemlerin girift bir hale gelmesi ve anlaşmazlık yaratılması açısından faydalı bir amaca hizmet etmek durumundaydı.

Conrad cinayeti Sinan'ın son başarısıydı. 1192/93 ya da 1193/94 yılında Büyük Dağ Şeyhi öldü ve onun yerini Nasr isimli bir İranlı aldı.³⁹ Yeni lider ile birlikte Alamut'un otoritesinin yeniden tesis edildiği ve Moğol istilasından sonrasına kadar da devam ettiği görülüyor. Çoğunluğu Alamut'un temsilcileri olan bazı şef dâilerin isimleri, farklı zamanlarda edebi kaynaklardan ve Suriye'deki İsmâîlî merkezlerinde bulunan yazıtlardan biliniyor. Onlar, kendilerinden bahsediliş tarihleriyle: Kemaleddin el-Hasan İbn Mes'ud (1121/1122'den sonra); Mecdüddin (1226/1227); Siracüddin Muzaffer İbnü'l-

Grecs, I), s. 318; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. Cit, V. 25-30; Quatremère, op. Cit., s. 357; Lewis, "Saladin and the Assassins," n. 23.

³⁹ Bustan, s. 151; Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 269; Bar Hebraeus, s. 343; Lewis, "Three Biographies," s. 338-339; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., V, 31.

Hüseyin (1227 ve 1238); Taceddin Ebu'l-Fütuh İbn Muhammed (1239/1240 ve 1249); Râzîüddin Ebu'l-Meâlî (1256 ff.).⁴⁰

Kaynaklar, 1211 yılı civarında, pek ciddiye almadıkları ilginç bir olayı kaydederler. İranlı kaynakların bize ulaştırdığına göre bu yıl, Alamut'un büyük ustası Celaleddin el-Hasan III, ortodoksiye geri dönülmesini emretti. Seleflerinin heretik öğretilerini terk etti, kitaplarını yaktı, ortodoksiye ait dinsel uygulamaları yeniden yürürlüğe soktu ve hepsinden önemlisi, kendisinden berat alarak Abbasi halifesi en-Nasır'ı tanıdı. Bu değişikliklerden dolayı Farsça olarak "Yeni Müslüman" lakabı ile anıldı. Suriyeli tarihçiler de bu olayları kaydederler ve Suriye'ye, Suriyeli taraftarlarının kendisinin yaptığını yapmasını emreden elçiler gönderdiğini eklerler. Bu olayın nedenlerinin anlaşılması güçtür, fakat kesinlikle bağımsız bir çizgi izlemeye çalışan son Abbasi halifesi olan en-Nâsır'ın politikaları ile bağlantılıdır. O, bir Şîî sempatzmanı olarak biliniyordu ve Moğollar'a ve diğer düşmanlarına karşı mücadelesinde her türlü müttefike ihtiyacı vardı.⁴¹

Reform, hem İran'daki İsmâîlîler'in hem de Alamut'takilerin dinsel uygulamalarını etkilemiş olmasına rağmen, dinsel inanışlarındaki süregelen etkinin az olduğu görülür. Suriye gibi İslam düşmanlarının cirrit attığı bir yerde, birkaç Hıristiyan dışında, Müslümanlara suikast düzenlenmemesi ilgi çekicidir. Suikasta uğrayan Hıristiyanlar'dan birincisi, 1213'te Tartus'taki kilisede öldürülen, Antakyalı IV. Bohemond'un oğlu Raymond'du. İntikama susamış olan babası, el-Havâbi'deki İsmaili kalelerine bir sefer düzenledi. Artık Eyyûbiler ile iyi ilişkiler içinde olan İsmâîlîler'in yardım istediği Halep hakimi el-Melik ez-Zahir, onlara yardım için bir birlik gönderdi. Birlikleri Franklar tarafından mağlup edilen ez-Zahir, yardım için, 1215/1216 yılında Frenkler'i, kuşatmayı kaldırarak geri çekilmeye zorlayan bir kuvvet gönderen Şam'daki el-Melik el-Adil'e başvurdu.⁴²

⁴⁰ Van Berchem, "Epigraphic des Assassins," passim.

⁴¹ Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 363; Ebu Shamah, Teracim Rical el-Karnain (nşr. Muhammed Zahid, Cahire, 1947), s. 78, 81; el-Cüveyni, Tarih-i Cihangüşa, c. III (nşr. Mirza Muhammed Kazvini, Leyden ve Londra, 1937), 243-248; Bar Hebraeus, s. 366; Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., V, 38-40; J. Von Hammer, History of the Assassins, s. 141. ; Van Berchem, "Epiographie des Assassins," s. 27, not I, 28.

⁴² Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., V, 40-45; Cahen, La Syrie du nord, s. 620'den 621. Frenkler'in el-Havâbi'den geri çekilmesi ile ilgili bilgi Kemaleddin'e (MS. 235v-236r (Blochet, ROL, V [1897], 48-49) dayanmaktadır. Bunun oldukça farklı bir versiyonu da İbnü'l-Furât tarafından verilmektedir. (Quatremère, "Notice historique sur les Ismaéliens," s. 358). Furât'a göre el-Melik ez-Zahir bizzat ordusunun başında İsmâîlîler'e yardım etmeye gitmiştir. Frenkler,

Haşhâşîler, bu sıralarda Hospitalier Şövalyeleri'ne bağımlı hale geldiler. 1226/27 yılında "Tarih el-Mansûrî"nin yazarına göre, baş dâi Mecdüddin, ona yaklaşık 80.000 dinar değerinde hediyeler takdim eden imparator II. Frederick'in elçilerini kabul etti. Alamut yolunun Harezmliler'in taşkınlıklarından dolayı çok tehlikeli olması nedeniyle, hediyeleri Suriye'de muhafaza eden Mecdüddin, imparatora istediği güvenlik belgesini (*safe-conduct*) verdi. Aynı yıl Hospitalierler, Haşhâşîler'den haraç isteyince, onlar da: "Kralınız olan imparator bize haraç verirken, biz size mi haraç vereceğiz?" diyerek onların bu isteklerini reddettiler. Bunun üzerine, Hospitalierlerler saldırıya geçerek bir çok ganimet elde ettiler. Metin, bu olaydan sonra ya da varlıklarını sürdürdükleri süreçte, Haşhâşîler'in Hospitalierler'e haraç verip vermediğini netleştirmiyor.⁴³

Haşhâşîler'in ne kadar kabul gördüğünün, hatta Suriye'deki politik manzaranın parçası olarak görüldüğünün ilginç bir belirtisi, 1239/1240 yılında İbn Vâsıl tarafından itiraf edilir. "Bu yıl," diye kaydeder, Orta Suriye'nin yerlisi olan İbn Vâsıl, "Sincar kadısı Bedreddin, el-Melik es-Salih İmâdeddin'in öfkesinden kaçıp Haşhâşîler'e sığındı". O sıralarda Haşhâşîler'in lideri, Alamut'tan gelmiş olan Taceddin adlı bir İranlı idi. İbn Vâsıl, onu kişisel olarak tanıdığını ve onunla dostluk etmiş olduğunu eklemekte tereddüt etmez. Aynı Taceddin'in adı, Zilkade 646 (Şubat ya da Mart 1249) tarihli bir Masyaf yazıtında da geçer.⁴⁴

Haşhâşîler'in politik anlamda tarihe karışmalarından öncesine ait olan tek kayıt, St. Louis'den bahseden bir dizi olayın kayıdır. Louis'yi daha gençlik yıllarında iken Fransa'da öldürmeyi tasarladıklarına yönelik komplo hikayesi, Haşhâşîler'in Avrupa'daki faaliyetlerini konu alan diğer hikayeler gibi parlak bir hayal gücünün ürünü olarak göz ardı edilebilir. Fakat, Louis'nin Suriye'ye vardiktan sonra Haşhâşîler'le olan ilişkilerinin Joinville'deki anlatımı farklı bir şekildedir ve samimi bir hava taşır. Haşhâşîler'in elçileri Acre'de krala gelerek, "O'nu (Şeyh) memnun ettikleri sürece yaşayabileceklerini iyi bildikleri için her yıl vergi ödeyen Alman İmparatoru, Macaristan Kralı, Babil (Mısır) Sultanı ve diğerlerinin her yıl yaptığı gibi," üstadlarına haraç ödemesini istediler. Buna

onun yaklaştığını duydukları zaman kuşatmayı kaldırmışlardır. Ez-Zahir daha sonra el-Havâbî'yi berkitti ve Franklar'ı, İsmaililere saldırmamaları konusunda uyardı. Bu versiyon da İbnü'l-Vasıl'ın, Müferric el-Kurub fi Ahbar Beni Eyyub adlı elyazmasında bulunmuştur. (Cambridge, Or. 1079, s. 538-539), with whom it probably originates.

⁴³ Amari, Biblioteca arabo-sicula, Appendix II, 30-31.

⁴⁴ Van Berchem, "Epigraphie des Assassins," s. 13.

alternatif olarak, eğer kral haraç vermek istemiyorsa, Haşhâşîler'in Hospitalier ve Templierler'e ödedikleri verginin kaldırılması için onları ikna edecekti. Bu verginin ödenmesine gerekçe olarak, adı geçen iki grubun Haşhâşîler'den korkmamalarını gösteren Joinville, liderlerinden birini öldürdükleri anda yerine başka birinin geçeceğini bilen Haşhâşî liderinin boş yere adamlarını feda etmek istemediğini belirtir. Bu olayda, Hospitalierlere ve Templierlere ödenen vergi için bir şey yapılmamış, kral ile baş dâi birbirlerine hediyeler sunmuşlardır. Haşhâşîler'e gönderilen kralın elçileriyle birlikte olan ve Haşhâşîler'in lideri ile dini konularda tartışan, Arapça konuşabilen bir keşiş olan Yves le Breton'un hikayesi de ilginç bir ilavedir. Zaten, cehalet ve önyargı bulutlarının içindeki birisi, İsmâîlî inancının bilinen öğretilerinin bazılarını ancak sınırlı olarak kavrayabilirdi.⁴⁵

Nüfuzları sona eren Haşhâşîler, en ölümcül düşmanları olan Memlük Sultanı Baybars ve Moğollar tarafından düzenlenen çifte saldırıya maruz kaldılar. Moğol şefi Hülâgü, İran'da Müslüman hükümdarların yapamadığını yaptı ve şaşırtıcı bir şekilde çok fazla zorluk çekmeden Haşhâşî kalelerini birer birer ele geçirdi. 1256'da Alamut düştü ve son şeyh Rukneddin Hürşah teslim olmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra idam edildi. Geriye kalan İran'daki Haşhâşî kaleleri de kısa süre içinde boyun eğdirildi ve hazineleri dağıtıldı.

Suriye'de, umulduğu gibi Haşhâşîler, Moğol tehdidini bertaraf etmek üzere diğer Müslümanlarla birleştiler ve kendisine hediyeler ve elçiler gönderdikleri Sultan Baybars'ın lütfunu elde etmeye çalıştılar. Baybars, Makrizî tarafından "1200 dinar ve 100 mudd buğday ve arpa olarak" kaydedilen ve İsmâîlî kalelerini de içeren çeşitli Müslüman bölge ve şehirlerden aldıkları vergilerden feragat etmeleri koşuluyla 1266'da Hospitalierler'le bir ateşkes imzalayarak, ilk başta onlara (Haşhâşîler'e) düşmanlık göstermedi. İsmâîlîler, Sultan Baybars'a elçiler göndererek, daha önce Frenkler'e ödedikleri vergilerin kutsal savaş (cihad) için kullanılmasını önerdiler.

Fakat, hayatını Yakındoğu'daki Müslümanların, Hıristiyan Frenkler ve Putperest Moğollar'ın oluşturduğu çifte tehditten kurtarılmasına adanmış Baybars'tan, bir grup heretik ve katilin Suriye'nin göbeğinde bağımsızlıklarını sürdürmelerine izin vermesi beklenemezdi. 1260 yılının başında, Baybars'ın biyografi yazarı İbn Abdüzzâhir, onun, İsmâîlî topraklarını komutanlarından

⁴⁵ Joinville (nşr. Wailly), s. 88, 162, 246.; Defrémy, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, V, 45-46; Quatremère, "Notice historique sur les Ismaéliens," s. 262; van Berchem, op. cit., s. 30-32.

birine iktâ olarak tahsis ettiğini kaydeder. 1265 yılında, vergilerin toplanmasını ve İsmâîlîler'e haraç veren çok sayıda prensin, onlara gönderdiği hediyelerden "geçit resmi" alınmasını emretti. Kaynaklar, bu prenslerin arasında "İmparator Alfonso, Frenkler'in ve Yemen'in kralları"nın adını verir. Suriye'de zayıf düşen ve İranlı kardeşlerinin kaderlerinin cesaretlerini kırdığı Haşhâşîler, direnebilecek durumda değildiler. Baybars'a direnme pozisyonunda olmayan Haşhâşîler, istenilenleri uysallıkla kabul ettiler ve bir süre sonra da Alamut'un devrik liderinin yerine Baybars'ın emirlerine boyun eğmeye başladılar.

Yaşlı lider Necmeddin'in tutumlarından memnun olmayan Baybars, 1270 yılında onu azlederek yerine daha yumuşak başlı olup Uleyka'nın idaresinden sorumlu olan torunu Haşhâşî Sârimüddin Mübârek'i tayin etti. Baybars'ın temsilcisi olarak görev başında bulunan yeni lider, doğrudan doğruya Baybars'ın egemenliği altında bulunan Masyaf'tan kovuldu. Fakat Sârimeddin bir hile ile Masyaf'ı ele geçirdi. Baybars O'nu tutuklayarak bir mahkum gibi öleceği -muhtemelen zehirlenerek- Kahire'ye gönderdi. Artık uslanmış olan Necmeddin, oğlu Şemseddin ile birlikte, müşterek olarak yıllık bir vergi karşılığında tekrar görevine iade edildi. El-Kadmus camiinde bulunan ve dönemle ilgili olan bir kitabede ikisinin de ismi geçmektedir.

1271'in Şubat ya da Mart'ında Baybars, el-Uleyka'dan Trablusgarblı IV. Bohemond'a gönderilen, İbnü'l-Furât'a göre, Baybars'a suikast düzenlemek için ayartılan iki İsmâîlî'yi tutukladı. Şemseddin tutuklandı ve Frenklarle bağlantıda olmakla suçlandı, fakat babası Necmeddin'in gelerek onun masum olduğunu savunmasından sonra serbest bırakıldı. Baskı altında olan iki İsmâîlî lider, kalelerini teslim etmeyi ve Baybars'ın sarayında yaşamayı kabul ettiler. Necmeddin, Baybars ile birlikte gittiği Kahire'de 1274'ün başında öldü. Şemseddin'e, "işlerini halletmesi için" el-Kehf'e gitme izni verildi. Oraya gider gitmez, Baybars'a karşı bir direniş organize etmeye çalıştı, fakat başarılı olamadı. Mayıs ve Haziran 1271'de Baybars'ın komutanları, el-Uleyka ve er-Rusâfe'yi ele geçirdiler. Ekim'de durumunun umutsuzluğunun farkına varan Şemseddin, ilk başlarda kendisini iyi karşılayan Baybars'a teslim oldu. Baybars, bir İsmâîlî'den aldığı, bazı emirlere suikast düzenleneceğine dair bilgiden sonra Şemseddin'i ve taraftarlarını Mısır'a sürdü. Kalelerin ablukası devam etti. Aynı yıl el-Havâbi düştü ve geri kalan kaleler de 1273 yılında ele geçirildi.⁴⁶

⁴⁶ Defrémy, "Ismaéliens de Syrie," op. cit., V, 48-65; Quatremère, op. cit., s. 363-365; van Berchem, op. cit., s. 47; Cahen, "La Syrie du nord," s. 719.

9 Temmuz 1273'te el-Kehf'in düşmesiyle Haşhâşîler'in son bağımsız ileri karakolu da işgal edilmiş oldu. Bundan sonra Suriye ve İran'da Haşhâşîler, az ya da hiç politik önemi olmayan küçük bir heretik tarikatı haline geldiler. XIV. Yüzyılda Nizarî imamların çizgisinde bir bölünme meydana geldi. Suriye ve İran İsmâîlîleri farklı iddiacıları takip ettiler ve ileri bir tarihten sonra birbirleri ile sürdürdükleri bağlantı da kesildi.⁴⁷

Mısır'daki Memlûk sultanları eski tabilerinin olası hizmetlerinden yararlanma konusunda yetenekliydi. Rivayete göre, 1271 yılının Nisan ayında, Baybars, Trablusgarb kontunu suikast düzenlemekle tehdit etmişti. 1272'de İngiltere prensi Edward'a yapılan suikast girişimi ve belki de Montfortlu Philip'in 1270'de Tyre'de öldürülmesi de onun tarafından tasarlanmıştı. Daha sonraki dönemde yazmış olan tarihçiler, Memlûk Sultanlarının düşmanlarına karşı Haşhâşîler'i kullanmalarının bazı örneklerini kaydederler ve İbn Batuta, XIV. Yüzyılın başlarında, sahneye konulmuş olan bazı cinayetlerin ayrıntılı bir tasvirinin sunar.⁴⁸

Mezhep, mensuplarının aksine İran'da hayatta kalmayı başardı. Son büyük şeyh Rukneddin'in daha küçük bir çocukken gizlenmiş olan ve bir imamlar silsilesinin babası (atası) olmak için yaşayan oğlunun hakkında ne yazık ki az şey bilinmektedir. İmam, XIX. Yüzyılda İran'dan, o zamana kadar kendisini destekleyen taraftarlarının bulunduğu Hindistan'a göç etti. Torunu, Ağa Han adıyla bilinmektedir.

⁴⁷ W. Ivanow, "A Forgotten Branch of the Ismailis," *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1938, s. 57-79.

⁴⁸ Defrémery, "Ismaéliens de Syrie," *Journal Asiatique*, V, 65-74.